

ברגן-בלזן בישראל
IRGUN SHERIT HAPLETA

ארגון שארית הפליטה
BERGEN-BELSEN ISRAEL

הקול שלנו

אונדזער שטימע

Our Voice

M.B.89

Bulletin No. 18
December 2019

גיליון מס' 18
חנוכה תש"פ דצמבר 2019

Editorial

Dear friends,

Hanukkah is characterized by miracles and wonders. Read the story of a Hanukkah miracle which took place in Bergen-Belsen concentration camp in 1944 - the exciting story of Rabbi Shmelke.

The front page presents a very significant personal achievement: As representative of the Bergen-Belsen Israeli

Organization on the International Board of the Niedersachsen Memorial Foundation, together with **Menachem Rosensaft**, the US representative, and **Dr. Jens-Christian Wagner**, we were fighting for many years to convince German authorities to consider the historical buildings in the camp of the German army as part of the Bergen-Belsen site. The buildings were part of Belsen 2 Concentration Camp and of the DP camp. Finally we won, and the buildings are now an integral part of the memorial. The photo was taken at the delivery of the key to Dr. Wagner and the opening of the first exhibition there.

The Board of our Organization is currently fully engaged in taking action to stop Trade of the Holocaust. We decided to fight the phenomenon of "Holocaust Trade" with all our means, after a ledger of the Rabbinical Court in Bergen-Belsen DP Camp was offered for sale at a Jerusalem auction house. The document deals with post-war court rulings on personal marital status and includes rare evidence of Jews' murder during the war. This is a sensitive and most important historical public document, which should not be in private hands, but be available to historic research in a public academic institution. Through communications and interviews in the Media, we succeeded to raise the issue on the public agenda. We appealed to the court, which ordered the sale to be stopped until further discussion. We also intend to initiate legislation on Holocaust Trade, similar to the Antiquities Authority Law.

Thanks to the efforts of **Arie Olewski**, member of the Board of our organization, the Ministry of Interior of Niedersachsen will replace 11 gravestones of survivors, who died after liberation and were buried in the cemetery in the Bergen-Belsen DP camp.

Shraga Milstein, Chairman of the Bergen-Belsen Organization, was elected Chairman of the International Council of the Niedersachsen Memorials Foundation, Germany. For the first time, an Israeli representative was elected as head of the council.

On January 27, 2020, **International Holocaust Remembrance Day**, Shraga Milstein will make a speech at the Central ceremony at the United Nations in New York, 75 years after he was liberated in Bergen-Belsen. It is a great honor for Shraga and for the Israeli Organization.

What is the dark secret of Pavilion **MB69** in the DP camp? A suspense story!!

We present up to date reports on the recent activity at the Niedersachsen Memorial Sites; the ceremonies in Bergen-Belsen on April 2019; the exciting liberation day we celebrated at Kibbutz **Netzer Sereni**; our New Year's event etc.

Happy Hanukkah,
Jochi Ritz-Olewski

קוראים יקרים,
ימי החנוכה התאפיינו בניסים ונפלאות. אנו מביאים בפניכם סיפור על נס החנוכה, שהתרחש במחנה הריכוז ברגן-בלזן בשנת 1944 - סיפורו המרגש של רבי שמעלקה.

עמוד השער מסכם הישג משמעותי אישי שלי, כנציגת ארגון ברגן-בלזן ישראל בדירקטוריון הבין-לאומי של הקרן לאתרי זיכרון בנידרזקסן, ושל **מנחם רוזנזפט**, הנציג האמריקאי, יחד עם **ד"ר ינס-כריסטיאן וגנר**, במאבק ממושך להעברת מבנים היסטוריים מידי הצבא הגרמני לאחריות אתר הזיכרון ברגן-בלזן. המבנים האלה היו חלק ממחנה ריכוז בלזן 2 ולאחר השחרור ממחנה העקורים, ועתה הם חלק בלתי נפרד של אתר הזיכרון. תמונת השער צולמה במעמד העברת המפתח לידי ד"ר וגנר ופתיחת התערוכה הראשונה במקום.

הנהלת הארגון עוסקת בימים אלה באופן נמרץ בנושא עצירת הסחר בשואה. החלטנו להילחם בתופעת הסחר בשואה בכל האמצעים שבידינו, לאחר שפנקס של בית הדין הרבני במחנה העקורים ברגן-בלזן, שעסק בהתרת עגונים ועגונות לאחר המלחמה, הוצע למכירה פומבית בבית מכירות בירושלים. מדובר במסמך ציבורי רגיש ובעל חשיבות היסטורית, שאינו אמור להיות בידיים פרטיות, מאחר שהוא שייך לבית הדין של מחנה העקורים או לוועד המרכזי של המחנה, שהיורש שלהם הוא אנחנו, ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן ישראל. באמצעות אמצעי התקשורת העלינו את הנושא לסדר היום הציבורי ובית המשפט הורה על עצירת המכירה. ככוונתנו גם ליזום חקיקה בנושא הסחר בשואה כדוגמת חוק רשות העתיקות.

הודות למאמציו של **אריה אולבסקי**, חבר הנהלת הארגון, משרד הפנים של נידרזקסן ישיב למקומן 11 מצבות של ניצולים, שנכסרו לאחר השחרור ונקברו בבית העלמין שבמחנה העקורים ברגן-בלזן.

שרגא מילשטיין, יו"ר הארגון, נבחר ליו"ר המועצה הבין-לאומית של הקרן לאתרי זיכרון בנידרזקסן שבגרמניה. לראשונה, נציג ישראלי נבחר לעמוד בראש המועצה.

ב-27 בינואר 2020, **יום הזיכרון הבין-לאומי לשואה**, י"א שרגא מילשטיין דברים בטקס המרכזי באומות המאוחדות בניו-יורק, 75 שנה אחרי ששחרר בברגן-בלזן. זהו כבוד גדול לשרגא ולארגון שלנו.

מהו הסוד האפל של ביתן MB 69 במחנה העקורים? זהו ממש סיפור מתח!

נביא דיווח על הפעילות באתרי הזיכרון בנידרזקסן, כתבות על טקסי הזיכרון בברגן-בלזן באפריל 2019, על יום השחרור המרגש בקיבוץ **נצר סרני**, על הרמת כוסית לראש השנה ועוד.
חג אורים שמח,

יוכי ריץ-אולבסקי

הקול שלנו - אונדזער שטימע
Unzer Sztyme - Our Voice

בהוצאת ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן בישראל

ת"ד 5303, הרצליה 4615201

The Organization of Bergen-Belsen Survivors, Israel

P.O.Box 5303, 4615201 Herzliya, Israel

belsen.israel@gmail.com | bergenbelsen.org

עורכת ראשית: **יוכי ריץ-אולבסקי**

Editor-in-Chief: **Jochi Ritz-Olewski**

עורכים: **אריה אולבסקי, שרה גולנדסקי**

Editors: **Arie Olewski, Sara Golandsky**

צילומים: **יצחק רובין, אריה אולבסקי**

עיצוב והפקה: **פרסום המערכת טל. 03-5567373**

חברי הנהלת הארגון: **שרגא מילשטיין - יו"ר, שרה גולנדסקי,**

יוכי ריץ-אולבסקי, תרצה זאבי, קופל בדיגובסקי, רחל בכס,

פיני דרילינגר, אריה אולבסקי.

בשער: **יוכי ריץ-אולבסקי, ד"ר ינס כריסטיאן וגנר, מנחם רוזנזפט על רקע ביתן MB89 (צילום: עו"ד מיכאל פירסט).**

שרגא מילשטיין נבחר ליו"ר המועצה של אתרי הזיכרון בנידרזקסן

ביולי 2018 נבחר שרגא מילשטיין בניו-יורק כחבר דירקטוריון ועידת התביעות, המייצגת את כל הארגונים היהודיים בעולם כמו"מ עם ממשלת גרמניה לקבלת פיצויים לניצולי השואה ולהשבת רכוש יהודי ליורשיהם.

שרגא מילשטיין (86), יו"ר ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן בישראל- הארגון הגדול ביותר מסוגו בעולם - נבחר ב-29.4.2019 לתפקיד יו"ד המועצה הבין-לאומית לאתרי הנצחה לשואה בנידרזקסן שבגרמניה. במועצה חברים נציגים מכל ארצות אירופה ומארה"ב.

שרגא מילשטיין עם חברי המועצה בנידרזקסן.

סיפורו האישי של שרגא מילשטיין הוא, למעשה, סיפורה של ישראל בכלל וסיפורו של כפר שמריהו בפרט. בתקופתו הפך כפר שמריהו לאחד הישובים המבוקשים והיוקרתיים ביותר בישראל. מילשטיין ייצג את המדינה בשליחויות רשמיות בחו"ל, וכתב את סיפור חייו בספר "מסע חיים" בהוצאת משרד הביטחון.

מילשטיין, יליד פולין 1933, השתחרר במחנה המוות ברגן-בלזן בגרמניה בידי הצבא הבריטי באפריל 1945 - לפני 74 שנה - והוא בן 12 בלבד. כנער יתום, ניצול שואה, עלה לישראל לפני הכרזת המדינה, עסק בפעילות ציבורית ענפה, היה מנהל כפר נוער, מחנך ופעיל להנצחת השואה. כיהן כראש מועצת כפר שמריהו בשנים 1983-1998, וכיו"ר הוועד המנהל של "משואה" - המכון ללימודי השואה בתל-יזחק (2005-2013).

משרד הפנים של ניזדרזקסן ישיב מצבות לבית העלמין בברגן-בלזן

לאחר
40
שנה

התחקיר הביא - בעזרת **ולטר שיפר** (שפרסם ספר אודות המצבות היהודיות הבודדות) ו**קטיה זייבולד** מאתר הזיכרון ברגן-בלזן בגרמניה - לכך שמשרד הפנים בנידרזקסן, המדינה שבה נמצא המחנה לשעבר, הסכים לנקות את 11 המצבות שנמצאו, להעבירן ולהציבן מחדש במקומן.

עתה יהיה שוב לכני המשפחות מקום ציון להתייחד עם יקיריהן.

ואלה 11 המשפחות:

פרוינד, פרידמן, כולף, הילר, קסל, ליפנר, רוקח, שליפר, שודמק, וייס, צוקר.

לאחר שחרור מחנה הריכוז ברגן-בלזן (ליד הנובר בגרמניה) בידי הצבא הבריטי ב-15 באפריל 1945 ולאחר העברת הניצולים למחנה העקורים בסמוך לו, נפטרו עוד ניצולים, ובני משפחותיהם שנותרו בחיים קברו אותם בקברים אישיים והציבו מצבות ארעיות. בית העלמין נקרא על שם תיאטרון האוהל שפעל בסמוך לו.

בשנת 1979 הוסרו כמה מצבות והוחלפו במצבות חדשות, אולם 11 מהמצבות לא הוחזרו למקומן. בני משפחות שהגיעו במשך השנים לאתר הזיכרון לא מצאו את מקום מנוחת העולמים של יקיריהן.

לאחר תחקיר נמרץ של **אריה אולבסקי**, בן הדור השני לניצולי המחנה ומנהל מתנדב בארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן בישראל, נמצאו המצבות - לאחר 40 שנה! - אצל סתת גרמני בעיירה **ינסן** (על הנהר אָלר) הסמוכה.

ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן בישראל נאבק להעביר לידי הציבור את הפנקס המקורי של בית הדין להיתר עגונים ועגונות בברגן-בלזן.

אריה אולבסקי

הפנקס של בית הדין הרבני במחנה העקורים ברגן-בלזן, שהוצע למכירה פומבית בבית מכירות בירושלים, עוסק בהתרת עגונים ועגונות לאחר המלחמה. המסמך הוא עדות היסטורית יוצאת דופן, ומכיל תיעוד ראשוני מסוגו של ניצולים ושל עדויות על בני או בנות זוגם שנשפו, לצורך התרתם מעגונות.

מייד עם חשיפתו כעמוד למכירה פומבית במחיר התחלתי של 4,000 דולר, פנה הארגון בתביעה דחופה לעצור את המכירה, להעביר את המסמך החשוב לידיים ציבוריות ("יד ושם") ולחשוף את שם המוכר. את הארגון מייצגים עורכי הדין **דוד פורר, לימור לוי ויניב לוי**.

בעתירה נטען כי הפנקס מכיל כ-100 עמודים בכתב יד שנכתבו על חוברת טכנית של הנאצים, ובו מעשי בית דין המתירים לעגונים ולעגונות להינשא בשנית. מדובר בתיעוד ראשוני על השמדת יהודי אירופה בשואה. כדי להתיר את אסירי המחנה שהיו נשואים לפני המלחמה, נזקקו הרבנים לחקור באופן יסודי את דרכי ההשמדה, וביררו היטב את סיכויי ההינצלות של יהודים מאירופים שונים. לשם כך גבו עדויות מניצולי השואה. בעדויות מוזכרים כל מאורעות השואה וזוועותיה: האקציות והסלקציות, חיסולי הגטאות וצעדות המוות, תאי הגז והקרמטוריום, מוות ברעב וביריות ועוד. באחת העדויות מסופר על נישואין פיקטיביים שנערכו בגטו בניסיון להימנע משליחה למחנות.

הפנקס הוא רשומה של "בית הדין" של מחנה העקורים ברגן-בלזן: רבי **יואל הלפרין** (ששלושת ילדיו נרצחו בשואה), רבי **ישראל אריה זלמנוביץ**, רבי **יששכר בעריש רובין** ורבי **יצחק גליקמן**, כולם שורדי המחנה. הרבנים פעלו בשיתוף פעולה עם רבי **שלמה דוד כהנא** שישב בירושלים, ומיד עם פרוץ מלחמת העולם השנייה החל להיערך לקראת היתר עגונות מהארצות שבהן התחוללה המלחמה. הוא ניסח "היתר עגונות" עקרוני שיוכל לשמש ברבים מהמקרים, והחל לגבות עדויות ולהתיר עגונות.

בראש כל עמוד בפנקס הייחודי נכתב שם השורד או השורדת, ולאחריו העדות שנמסרה לגבי בני הזוג וחתימת העד. לאחר מכן כתבו הרבנים היתר נישואין על סמך אותה עדות, וצירפו את חתימותיהם. תחילה מופיעה גביית העדות, כשהיא חתומה על ידי גובי העדות, ולאחר מכן היתר הנישואין החתום על ידי הרבנים המתירים.

כאמור, מדובר במסמך ציבורי רגיש ובעל חשיבות היסטורית שאינו אמור להיות בידיים פרטיות, מאחר שהוא שייך לבית הדין של מחנה העקורים או לוועד המרכזי של המחנה, כגוף הרישמי שייצג את קהילת העקורים יושבי המחנה, שהיורש שלהם הוא ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן בישראל. בכוונת הארגון כמוכן למסור אותו מיידית ליד ושם לצורך חשיפה ציבורית ומחקר היסטורי.

נחישות הארגון והחלטת בית משפט השלום כתל-אביב הביאו עד כה לידי כך שבית המכירות הסיר את פנקס בית הדין הרבני מברגן-בלזן מרשימת המכירה הפומבית. הדיונים המשפטיים יימשכו בתחילת 2020.

הארגון מתעתד לגרום לשינוי דרסטי בקשר לסחר בשואה, ולהביא לחקיקת חוק בדומה לחוק העתיקות.

יו"ר ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן בישראל, **שרגא מילשטיין**, הוזמן לשאת דברים בטקס המרכזי ביום הזיכרון הבין-לאומי לשואה 2020 בבניין האו"ם בניו-יורק. אנו מודים לגבי **קולט אביטל**, יו"ר מרכז הארגונים, על תרומתה לנושא.

שרגא מילשטיין, יליד פולין 1933, השתחרר במחנה המוות ברגן-בלזן בגרמניה בידי הצבא הבריטי באפריל 1945 והוא בן 12 בלבד. כנער יתום, ניצול שואה, עלה לישראל לפני הכרזת המדינה, עסק בפעילות ציבורית ענפה, היה מנהל כפר נוער וראש מועצת כפר שמריהו.

ביולי 2018 נבחר שרגא מילשטיין בניו-יורק כחבר דירקטוריון ועידת התביעות, המייצגת את כל הארגונים היהודיים בעולם במיזם עם ממשלת גרמניה לקבלת פיצויים לניצולי השואה

ולהשבת רכוש יהודי ליורשיהם.

בחודש אפריל 2019 נבחר מילשטיין ליו"ר המועצה הבין-לאומית לאתרי הנצחה לשואה בנידרזאקסן שבגרמניה. במועצה חברים ציגים מכל ארצות אירופה ומארה"ב.

הנה לשון ההזמנה לאו"ם:

מר מילשטיין הנכבד,

5 ביולי 2019
אני שמח להזמין לשתף את עדותך כניצול שואה בטקס יום הזיכרון הבין-לאומי לזכר קורבנות השואה שיתקיים ביום שני, 27 בינואר 2020, באולם האסיפה הכללית במשרדי האו"ם בניו יורק.

הנושא של טקס הזיכרון לשואה יהיה "75 שנה אחרי אושוויץ - חינוך השואה וזיכרון למען צדק גלובלי". הנושא משקף את החשיבות המתמשכת, 75 שנה אחרי השואה, של פעולה קולקטיבית נגד האנטישמיות ושאר צורות השנאה, כדי להבטיח כבוד ולזכויות האדם של כל בני האדם בכל מקום.

בין הדוברים המוזמנים: המזכיר הכללי של האו"ם, נשיא המליאה הכללית של האומות המאוחדות, והנציגים הקבועים של גרמניה, ישראל וארה"ב לאו"ם. האירוע יכלול גם תפילות זיכרון.

בכבוד רב,
מהא אל באהראוי
מנהל החטיבה
מחלקת התקשורת העולמית באו"ם

“Trade of the Holocaust must be stopped!”

Bergen-Belsen Survivors in Israel petition court to halt camp ledger sale: Trade of the Holocaust must be stopped!

Arie Olewski

The Tel Aviv Magistrate’s Court has put a hold on the sale at auction of a ledger from the Bergen-Belsen concentration camp following a petition by the Organization of Bergen-Belsen Survivors in Israel.

The organization insists the ledger is public not private property, that the private ownership of the document is illegitimate, and that it opposes “trade of the Holocaust.”

The ledger in question is a record of some 100 pages detailing 85 incidents in which a rabbinical court of rabbis in Bergen-Belsen DP camp, released other survivors from being bound to their marriages (“agun” or “agunah”) because of the disappearance of their spouses. Because Jews murdered by the Nazis were cremated or buried in mass graves, many survivors required rabbinical courts to formally release them from their marriages to allow them to marry again. The rabbinical court summoned witnesses to testify about people whom they saw murdered, testimony which was then used as the basis of rulings freeing surviving spouses.

The members of this rabbinical court in the DP camp were Rabbi Yoel Halperin (whose three children were murdered in the Holocaust), Rabbi Israel Arie Zelmanowicz, Rabbi Issachar Bearish Rubin and Rabbi Yitzhak Glickman – all survived the Holocaust. These rabbis worked in full cooperation with Rabbi Shlomo David Cahana in Jerusalem.

This document is of tremendous historical importance as it includes evidence and

early testimonies of the various methods of murder used by the Nazis.

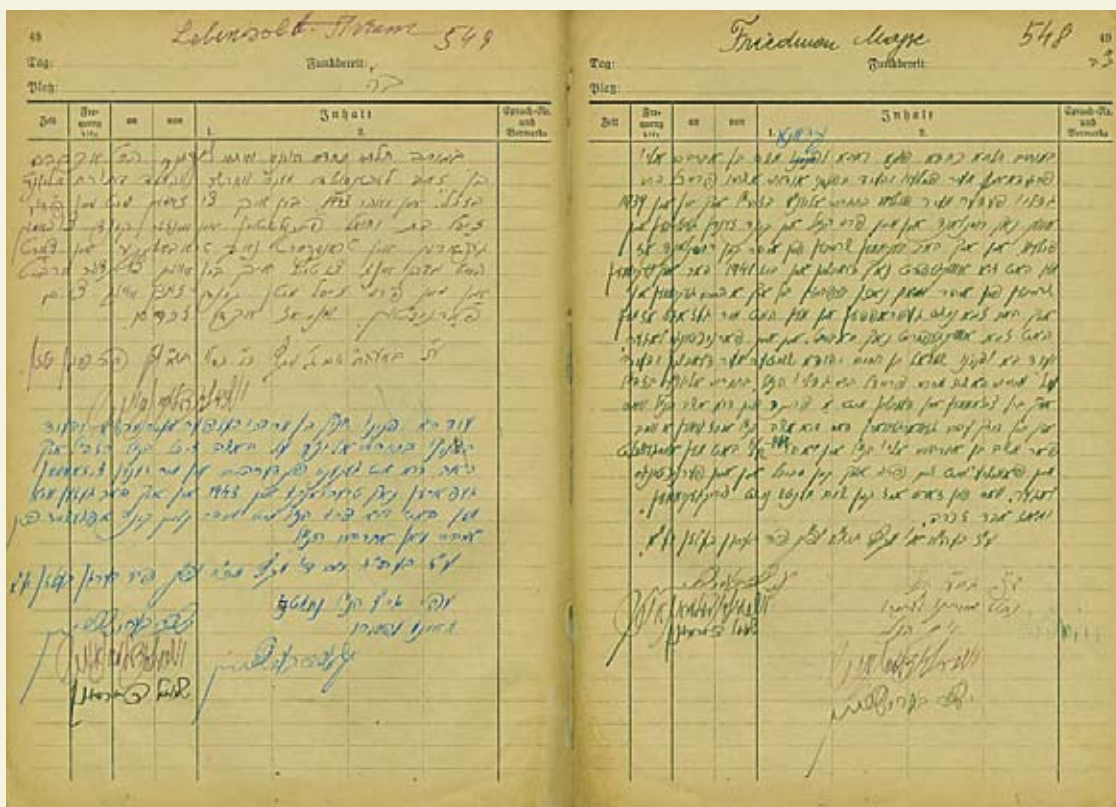
The Bergen-Belsen organization is in principal against trade in the Holocaust. Such public items of a historic nature about the Holocaust are not the property of private people, and the ledger needs to be given to Yad Vashem or an academic institution, since historic documents have research value, and because it is an important testimony that should be available to the public.

There is also a concern about who may buy the ledger, which has a starting price of \$4,000. What if a Holocaust denier bought it? He could destroy an important piece of documentary evidence. In the future we intend to promote

legislation against trading in the Holocaust.

The ledger was scheduled to be sold at auction in the Auction House on Tuesday evening 3/12/2019, but the Tel Aviv Magistrate’s Court has issued a temporary injunction against that sale, and the sale was cancelled up to further discussions in court on March 2020.

Attorneys David Fohrer, Limor Levy and Yaniv Levy representing the Organization of Bergen-Belsen Survivors in Israel will argue that the ledger belongs to the camp survivors and their descendants; that any private individual currently in possession of the document has it in trust and that seeking to sell it violates that trust; and that as a historically important document it should be available for public access.

דיווח על פעילות של הקרן לאתרי זיכרון בנידרזקסן

ד"ר ינס-כריסטיאן וגנר, מנכ"ל הקרן

ללא ספק, האירוע החשוב ביותר עבור הקרן בחודשים האחרונים היה פתיחת **מרכז התיעוד החדש באתר הזיכרון כלא וולפנבוטל**. לאחר שבע שנים של הכנה ומאמצי מחקר אינטנסיביים, הבניין והתערוכה החדשים הוצגו לציבור ב-17 בנובמבר 2019 בנוכחות 400 אורחים מרחבי אירופה.

פתח חדש בחומת הכלא ההיסטורית מוביל אל מרכז התיעוד החדש שנבנה שם. למרות שהתוספת החדשה של המוזיאון ממוקמת פיזית בתוך כלא וולפנבוטל, היא בכל זאת נגישה לציבור. זוהי אכן דרך אמיתית בפיתוח המוזיאון, שחלליו ההיסטוריים ממוקמים באזור המאובטח של הכלא. מסיבה זו, רק קבוצות הרשומות מראש יוכלו לבקר במרכז בעתיד.

המוקד העיקרי של התוספת החדשה היא התערוכה "החוק, פשעים, השלכות. כלא וולפנבוטל בזמן השלטון הנאצי". מאות מסמכים, תצלומים וחפצים מוצגים בחלל של 400 מ"ר. הפריטים נאספו בקפדנות על ידי היסטוריונים של אתר הזיכרון מכל העולם, ומעניקים הצצה מקיפה להיסטוריה של מערכת המשפט והעונשין הנאצית, כמו גם למורשת הנאצית ברפובליקה הפדרלית של גרמניה. תחנות מולטימדיה ועזרים דיגיטליים מודרניים, כמו אפליקציות מציאות מוגברת, מציעים למבקרים אפשרות לחקור את העבר באופן עצמאי.

בהתבסס על ריבוי מקורות, שרבים מהם הוצגו כאן לראשונה אי פעם, התערוכה מציגה את קשרי הגומלין בין מערכות המשפט והעונשין לבין המערכת הנאצית של טרור ורדיפה. בין 1937 ל-1945 היה כלא וולפנבוטל אחד האתרים המרכזיים לעונש מוות בצפון גרמניה. למעלה מ-500 איש ממדינות שונות באירופה, כולל לוחמי התנגדות רבים, הוצאו להורג בגיליוטינה. 500 אסירים נוספים מתו כתוצאה מרעב ותת-תזונה, מחלות ועבודות כפייה. האחראים הישרים היו תובעי מדינה, שופטים ובכירים בכלא. הביוגרפיות שלהם מוצגות בתערוכה וכן מסמכים אישיים של קורבנותיהם.

התערוכה מתמקדת בעיקר בתקופה הנאצית, אולם היא אינה מוצגת באופן מבודד. התקופות ההיסטוריות שלפניה ואחריה מתוארות גם הן, כמו מערכת העונשין של רפובליקת ויימאר או השחרור בידי האמריקנים באפריל 1945 והשימוש בכלא על ידי כוחות הכיבוש הבריטי, שהמשיכו להחיל את עונש המוות בוולפנבוטל. התערוכה מספקת היבט רחב יותר על המשכיות ואי-רציפות בשנים הראשונות של הרפובליקה הפדרלית של גרמניה. המוקד העיקרי כאן הוא ברציפות אנשי מערכת המשפט והכלא, כמו גם ברדיפות קומוניסטים, הומואים וייעצרים שנעצרו למניעה. הנושאים מוצגים לראשונה בתערוכת זיכרון על מערכת המשפט הנאצית.

קטע על תרבות הזיכרון מסכם את התערוכה, ובמיוחד את תולדות האנדרטה עצמה, שהוקמה בשנת 1990 בזכות מעורבות אזרחית ומאמצי אסירים לשעבר. יתרה מזאת, קטע שלם מוקדש לבני משפחתם של האנשים שהיו כלואים או הוצאו להורג בוולפנבוטל בתקופה הנאצית.

אתר הזיכרון ברגן-בלזן

ב-5 בספטמבר, יום השנה לטבח בנבחרת האולימפית הישראלית בשנת 1972 במינכן, נפתחה באתר הזיכרון ברגן-בלזן התערוכה הנוודת "קווי חיים. רדיפה והישרדות כפי שהם באים לידי

ביטוי באוסף שאול לדני". באירוע הפתיחה של התערוכה שהיתה רבת משתתפים באופן יוצא דופן, נכחו בנוסף לשאול לדני, נציג משגרירות ישראל, וגם נציגי משרד החוץ הפדרלי הגרמני ונציגים מהקונפדרציה הספורטיבית האולימפית בגרמניה. בילדותו הגיע שאול לדני בבטחה לשווייץ דרך מחנה הריכוז ברגן-בלזן כחלק מרכבת קסטנר. מאוחר יותר היה חבר בצוות האולימפי הישראלי של 1972 כ"הלך מירוצים" ונמלט בקושי מההתקפה של טרוריסטים פלסטינים. התערוכה באתר הזיכרון ברגן-בלזן נמשכת עד סוף דצמבר 2019, לאחר מכן תועתק למקום אחר.

השימוש ב-M.B. 89 כמקום למידה הכולל חמישה מבנים היסטוריים במחנה הצבאי של סקסוניה התחתונה, ליד אתר הזיכרון ברגן-בלזן, פותח נקודות מבט חדשות למחלקת המחקר והתיעוד וכן למחלקת החינוך והמפגשים. בשתי המחלקות נוצרו תפקידים חדשים המוקדשים ספציפית ל-M.B. 89 למידה: עבור מחלקת המחקר והתיעוד, **קטיה זייבולד** עובדת על ההיסטוריה של אזור האימונים הצבאי ברגן והמחנה הצבאי של סקסוניה התחתונה, כולל מחנה העקורים לשעבר. היא גם אחראית לכל שאלה הקשורה לאנדרטה לשימור אתר הזיכרון והצריפים. **שרה אולריך** הצטרפה למחלקת חינוך ומפגשים ועובדת על פורמטים חינוכיים חדשים עבור אתר הלמידה M.B. 89.

שאול לדני בתערוכה "קווי חיים", 5 בספטמבר 2019. (ינס-כריסטיאן וגנר)

M.B. 89 הפך לא רק לאתר למידה חדש, אלא משמש גם כמקום מפגש לניצולי מחנה הריכוז, לקרובי משפחתם, כמו גם לאלה שנולדו במחנה העקורים ברגן-בלזן. בניין ה-M.B. 89, המציג עדיין את המאפיינים האדריכליים בשנות השלושים והארבעים, הוא דוגמא לסוג הבניין ששימש כמקלט הניצולים לאחר השחרור. באופן זה הוא מצליח להתחבר לעבר באמצעות החוויה האישית של המבקר.

מאז סוף אפריל 2019, היו מבקרים רבים בבניין ובאזור ההיסטורי. בין אלה שביקרו, היו ניצולים, עקורים לשעבר, תושבים וילדים או

נכדים של העובדים האזרחיים לשעבר במחנה הצבאי במהלך הנאציזם והכיבוש הבריטי. קבוצת יעד חשובה נוספת הם החיילים ההולנדים והגרמנים המוצבים במחנה הצבאי של סקסוניה התחתונה.

התערוכה הנודדת "ילדים במחנה הריכוז ברגן-בלזן" נפתחה באפריל 2019 במוזיאון ההיסטורי והאתנולוגי סנט גאלן (שווייץ). התוכנית המלווה את התערוכה בסנט גאלן פותחה ומומשה על ידי **דיאנה גרינג** כשיתוף מוזיאון סנט גאלן. בין אפריל לספטמבר 2019 אירח המוזיאון הרצאת היכרות נושאת, שיחות עם עדי ראייה בני זמננו, הרצאה על הטראומה הפסיכולוגית של ניצולי ילדים, ואירוע הסיום היה דיון בתרבות הזיכרון. היה נעים במיוחד לראות את העניין הציבורי הגדול בתערוכה ובתוכנית המלווה אותה. המוזיאון ההיסטורי סנט גאלן נהנה ממספר שיא של מבקרים וכלל האירועים השתתפו רבים. באוקטובר 2019 עברה התערוכה לשנגן-לייצאומן בפרל בסמוך לגבול לוקסמבורג. תוכנית ליליווי התערוכה פותחה גם עבור שנגן-לייצאומן. באפריל 2020 ניתן יהיה לראות את התערוכה במוזיאון לונבורג.

עובדי אתר הזיכרון עובדים במרץ על ההכנות לציון 75 שנה לשחרור ברגן-בלזן בשנה הקרובה. שנת הזיכרון מתחילה ב- 27 בינואר עם אירועים שונים בנידרזקסן. זה כבוד גדול לקרן שיוייר המועצה שלנו, שרגא מילשטיין, יישא את הנאום העיקרי ביום הזיכרון הבין-לאומי לשואה באו"ם בניו יורק ב- 27 בינואר 2020. אנו רואים בכך מחווה לניצולים ולקורבנות ממחנה הריכוז ברגן-בלזן והייתי רוצה להעניק את ברכותינו החמות לשרגא מילשטיין על כבוד זה!

אירועי הזיכרון הרשמיים לרגל 75 שנה לשחרור מחנה הריכוז ברגן-בלזן יחלו ב-15 באפריל 2020 עם פתיחת התערוכה "משוחררים. ואז?" בפרלמנט של נידרזקסן. אני מפתח את התערוכה יחד עם הסטודנטים שלי מאוניברסיטת הנובר. היא מתייחסת לנתיבים השונים שהניצולים בחרו לאחר השחרור: חזרה לבית, חיים במחנה עקורים או הגירה למדינה אחרת, למשל לפלסטינה ואז ישראל.

כ-300 אורחים מחו"ל צפויים להשתתף באירועים - הם יודרכו באופן אישי באמצעות תוכנית רב-יומית באתר הזיכרון. בין האורחים יכללו ניצולים ומשתתפים נוספים שנולדו במחנה העקורים.

בערב 15 באפריל 2020, האורחים יתקבלו בכרכה בעיר צלה על ידי העירייה וקרן הזיכרון. ביקורים באתר הזיכרון ברגן-בלזן, וולפנבוטל ומיטלכא-דורה או סיורים עירוניים בהנובר מתוכננים ל-16 באפריל. באותו יום יתקיימו גם אירועי זיכרון בפארסלבן וטרוביץ, וכן תפילת שבת בבית הכנסת בהנובר, באותו ערב.

ב-19 באפריל 2020, יתקיימו אירועי הזיכרון העיקריים של מדינת נידרזקסן, האיגוד האזורי לקהילות יהודיות, ואתר הזיכרון ברגן-בלזן. האירועים יתקיימו במקומות שונים, כמו בית הקברות של שבויי המלחמה הרוסים, באנדרטה וכן במחנה הצבאי שהיה מחנה העקורים (Zelttheaterfriedhof ואולי גם הבית העגול). התוכנית הסופית עדיין בפיתוח. מה שבטוח כעת הוא שהאירוע ישודר בטלוויזיה הגרמנית. לאחר שהתוכנית תיקבע סופית, היא תפורסם באתר liberation1945.de.

אנחנו שידענו ימים של מלחמה ופחד, הצלחנו להגשים חלום

על דבורה שפרון ז"ל

ומגינות מפני ניסיונות לפיגוע מצד ערביי הסביבה.

לאחר שנותינו בקיבוץ המשכנו במסלולי הכשרה, הכרנו בני זוג, ובנינו משפחות.

הפכנו את משפחותינו למשפחה גדולה ומאושרת וחגגנו יחדיו כל שמחה על הולדת ילד, וכל הצלחה כזו או אחרת שחוו ילדינו. טיילנו יחדיו בארץ ובילינו אין ספור שעות יחדיו בחוף הים, צחקנו, צפינו בילדים תופסים גלים, ונהנינו כל כך.

דושה יקרה, הקמת משפחה לתפארת, ילדת 3 ילדים מקסימים ואז הגיע השבר הגדול לאחר מותו הפתאומי של ישראל ז"ל.

אבל את, דושה, הצלחת לקום גם לאחר האבל והצער הכבד, התמודדת בגבורה עם גידול שלושת ילדייך ובנית משפחה לתפארת. במשך השנים הרחבתם את משפחתכם והתגאתם בילדים, ולימים בנכדים ובנינים.

אנחנו שידענו ימים של מלחמה ופחד, הצלחנו להגשים חלום של חיים בארץ ישראל. בגאווה גדולה גידלנו ילדים והרגשנו שסגרנו מעגל עם חיים מאושרים בארצנו.

כעת עם לכתך, אני מתגעגעת מאד.

אוהבת,
זהבה שמיר
14.6.2019

דושה חברתי האהובה,

דושה יקרה, חודש חלף מאז לכתך ואני מתקשה להסתגל למציאות חדשה בלעדייך. את חסרה לי כל כך. השיחות היומיות שלנו היו שגרה קבועה שנמשכה על פני 75 שנה. כן, 75 שנה של חברות חזקה כל כך, שהחלה עם תום המלחמה, בבית הילדים בברגן-בלזן.

כמו היום עודני זוכרת כיצד הזמנת אותי וביקשת שאשן במיטה הסמוכה לשלך, ואני כמובן הייתי מאושרת שהנה מצאתי את חברתי הראשונה לאחר המלחמה. שתינו לא ידענו כי נחלוק מסע חיים משותף וחברות אוהבת ואמיצה על פני זמן ארוך כל כך. מילה שלנו הצטרפה וכך הפכנו לבלתי נפרדות.

לאחר מספר חודשים עברנו מבית היתומים בברגן-בלזן לבית היתומים של בלאנקינזה ואת ראשית הציונות שספגנו בבית היתומים בברגן-בלזן העמקנו בכלאנקינזה. שם למדנו עברית ושם למדנו על ארץ ישראל הנכספת, ביתם של היהודים, ומקום מבטחם לעולם ועד.

יחדיו קיבלנו סרטיפיקט ועלינו לארץ, יחדיו נשלחנו אל קיבוץ קריית ענבים ויחדיו חלקנו את רגעי האושר אך לא מעט התמודדויות עם מציאות חדשה ומאתגרת, קשיי קליטה לא מעטים וגם זיכרונות קשים מהעבר, שרצינו להדחיק ולשכוח.

בין לילה הפכנו מפליטות ועולות חדשות, לקיבוצניקות, שומרות

נס חנוכה בברגן-בלזן

סיפורו של רבי שמעלקה, שחיפש בכל מאודו אור קטן שיאיר את ים הייאוש האפל של ימות השואה

ליבי אסטייר

"יהודי וייאוש הם מושגים מנוגדים מעצם מהותם. הם פשוט אינם יכולים לדור בכפיפה אחת". הרב **שרגא-שמואל שניצלר**, שהיה מוכר יותר בכינויו רבי שמעלקה, סקר בעיניו את שוכני הצריף, כדי להיות בטוח שהאנשים הבינו את הנקודה שלו. בתוך קהל הפנים היגעות שהחזיר אליו מבט, היו כמה שהנהנו בראשיהם בהסכמה. אולי גם הם היו חסידים בחיים האחרים - החיים של לפני המלחמה - ולכן יכלו להעריך את מעשיותיו של רבי שמעלקה על רבנים חסידיים מהעבר.

רבי שמעלקה לא סיפר את סיפוריו רק כדי להעביר את הזמן. התפקיד שלו, כפי שהוא ראה אותו, היה לשמור על רוחם של היהודים במחנה הריכוז ברגן-בלזן, לבל תיפול. התפקיד היה יכול להיות הרבה יותר קל אילו הם היו נביאים, מכיוון שסוף המלחמה המתין במרחק חודשים ספורים מהם. אולם באותו כסלו בשנת 1944, המצב נראה חסר-תקווה כמו בכל יום אחר. עבור רובם, אפילו המחשבה על חנוכה שהתקרב במהירות, לא יכלה לפזר את ענני הקדרות.

באשר לרבי שמעלקה, הסיפור היה שונה לחלוטין. מאז תחילת החודש הוא היה טרוד בהכנות לקראת החג. הוא חזר על אותה השאלה בפני כל מי שהוא פגש: "האם תוכל להשיג עבורנו מעט שמן? האם אתה מכיר מישהו שעובד במטבח?"

אולם התשובה תמיד הייתה "לא!".

לחרדתו, הוא גילה שחנוכה עומד להגיע בעוד מספר ימים. הוא ידע היטב מה יקרה אם הוא לא יצליח למצוא שום שמן. רק חוט דק של תקווה החזיק רבים מחבריו בחיים. ברבע שחוט זה ייקטע, הם ייכנעו לים הייאוש העמוק והקודר שאיים להטביעם. הוא היה מוכרח להשיג קצת שמן. אפילו אם הוא ימצא שמן שיספיק רק כדי להדליק את הנר הראשון של חנוכה לכמה שניות, זה כבר יספיק. אבל בלי נרות חנוכה בכלל? זו בכלל לא הייתה אפשרות.

כשרבי שמעלקה היה בעבודה (התפקיד הייחודי שלו במחנה היה לסלק את גוויות המתים מהצריפים) ביום שלפני חנוכה, הורו לו לעבור לצריף האחרון, שבו נפטרו מספר אנשים בלילה הקודם. בעודו חוצה את השדה הפתוח, נתקעה רגלו בחור קטן באדמה הקפואה והוא כמעט נפל. הוא הוציא את רגלו מהחור והבחין שמשהו קבור בתוכו. הוא בדק היטב שאיש אינו צופה בו ורכן לבדוק מה זה.

הוא שלף מתוך האדמה צנצנת קטנה, שבתוכה נזל קרוש כלשהו. "שמן" - הוא לחש, - "שמן לחנוכה!"

רבי שמעלקה הכניס שוב את ידו לאדמה, ולשמחתו גילה שהמחבוא טומן בחובו הפתעות נוספות. הוא הוציא חבילה עטופה בזהירות ופתח במהירות את מעטפת הנייר. בתוכה היו שמונה כוסיות זכוכית ושמונה פתילי כותנה דקים.

לא היה ספק שאסיר יהודי כלשהו הטמין את החנוכייה הקטנה ואת השמן. אולם מי הוא? והיכן הוא? האם הוא הועבר למחנה אחר? האם הוא נפטר?

למרות שרבי שמעלקה רצה מאוד שמן עבור הצריף שלו, הוא קיווה בכל מאודו שהיהודי שהטמין את הדברים האלה עדיין חי. אולי הוא עדיין במחנה והוא יחזור למחרת כדי לחפש את האוצר שהוא הסתיר בזהירות כה רבה. אז רבי שמעלקה קבר שוב בזהירות את הכל. אולם במשך כל שאר אותו יום והלילה שבא אחריו, הוא שאל כל יהודי שהוא פגש את אותה השאלה: "מצאתי מעט שמן וחנוכייה. אולי אתה החבאת אותם?"

האסירים נעצו בו עיניים עצובות, משוכנעים שהזוועות האחרונות שהרבי נחשף אליהן בעבודתו שיבשו את שכלו. "לא

רבי", הם אמרו זה אחר זה. "אני לא החבאתי שום שמן. לא החבאתי חנוכייה".

אולם בלילה שלמחרת, הם גילו שרבי שמעלקה לא השתגע. כשהם חזרו לצריפיהם אחרי מסדר הערב, הם ראו לתדהמתם חנוכייה קטנה ניצבת על אחד הדרגשים, ולהפתעתם הגדולה אפילו יותר, אחת הכוסיות הייתה מלאה בשמן!

רבי שמעלקה אמר את הברכות ואחר כך הדליק נר ראשון של חנוכה. הקבוצה עקבה בדממה אחר מלחמתה הנצחית של השלהבת הזעירה באפלה המקיפה אותה. חלקם חייכו, אחרים בכו. כולם הרגישו ניצוץ מתוק של תקווה מתעורר בליבותיהם המרירים.

הנס הפרטי שלהם חזר על עצמו בכל אחד מלילות החג. ואז, כמה חודשים אחר כך, באפריל 1945, התרחש נס גדול עוד יותר. גרמניה נכנעה. המלחמה הסתיימה.

רבי שמעלקה היה אחד מברי המזל ששרדו את המלחמה. אחרי שמחנה ברגן-בלזן שוחרר, הוא שב להונגריה, שימש שם כמנהיג רוחני לניצולים אחרים, והתפרסם בכינוי ה"שטאבער-רבי".

מספר שנים אחר כך הוא נסע לביקור בארה"ב, וביקר שם מנחם "מהמולדת הישנה" - רבי **יואל טייטלבוים**, הרבי מסאטמר. וכך, בעודם מעלים זיכרונות, ציין הרבי מסאטמר שגם הוא היה בברגן-בלזן.

"הייתי שם שנה לפניך", אמר הרבי מסאטמר, "הצילו אותי בכ"א בכסלו, ארבעה ימים לפני חנוכה. לפני ששמעתי על תכנית ההצלה, התכוננתי לקראת החג. שיחדתי כמה פקידים במחנה ואספתי קופסה של שמן, כוסיות ופתילות, שקברתי אחר כך בשדה. תמיד הרגשתי רע שהחנוכייה הקטנה שלי מעולם לא באה לידי שימוש".

ורבי שמעלקה חייך: "החנוכייה שלך באה לידי שימוש. היא האירה את אפלתם של מאות יהודים ועזרה לפחות לחלק מהם לשרוד את המלחמה".

המקור: aish.co.il

חנוכייה שהובאה מברגן-בלזן. צילום: אריה אולבסקי

The ceremony in Germany on the 74th anniversary of the liberation of Bergen-Belsen

הטקס בגרמניה לציון 74 שנה לשחרור מחנה המוות ברגן-בלזן

On Sunday, April 28, 2019, Germany marked the 74th anniversary of the liberation of Bergen-Belsen concentration death camp in northwestern Germany. On this occasion, the Bergen-Belsen Organization in Israel published the official journal of the camp's survivors - "Our Voice" Issue No. 17. The camp's liberation day, April 15, took on a symbolic and emotional significance for the survivors, and they saw it as their second birthday. The proximity to Passover - the Feast of Liberty, and later since 1948 - to the Independence Day of the State of Israel, caused great excitement among Jewish survivors. For the survivors of the Bergen-Belsen camp and refugees, as well as for the entire Jewish people, Bergen-Belsen remains a name which will live in infamy and stay a disgraceful stain in the history of Germany.

The camp's forlorn history, the horrors of tens of thousands of starved prisoners and huge piles of corpses discovered upon liberation, after they died of starvation and diseases in inhumane conditions, caused Germany to declare the site of the Bergen-Belsen camp as the official site in Germany to mark the Holocaust.

The Bergen-Belsen camp was totally burned after the liberation for fear of a climbing epidemic spread, and the survivors were transported to a DP camp at a nearby base that used to belong to the German Armored Corps. The Bergen-Belsen DP camp became the largest one in Europe.

At the ceremony in Germany, Bergen-Belsen survivors in Israel and members of the organization were represented by the chairman of the organization **Shraga Milstein** and **Jochi Ritz-Olewski**, vice-chairman. Milstein was liberated in the concentration camp as a 12-year-old young boy. Jochi was born two years after the liberation in the Bergen-Belsen DP camp. Her parents **Rachel** and **Rafael Olewski** were liberated there.

On Friday, April 12, 2019, dozens of survivors and 2nd and 3rd generation members of the Bergen-Belsen organization in Israel commemorated the 74th liberation day at Kibbutz **Netzer-Sereni**, which was founded by Bergen-Belsen survivors. (Read pp. 12-13).

ביום ראשון 28 באפריל 2019 צוין בגרמניה יום השנה ה-74 לשחרור מחנה המוות ברגן-בלזן בצפון-מערב גרמניה. לרגל היום יצא לאור כתב-העת הרשמי של ניצולי המחנה בישראל - "הקול שלנו" גיליון מס' 17. יום השחרור של המחנה, 15 באפריל, קיבל משמעות סימלית וריגשית עבור הניצולים, והם ראו בו את יום הולדתם השני. הסמיכות לחג הפסח - חג החירות, ומאוחר יותר מאז 1948 - ליום העצמאות של מדינת ישראל, גרמה להתרגשות גדולה בקרב הניצולים היהודיים. לגבי ניצולי מחנה ברגן-בלזן וחלק משארית-הפליטה וכן לגבי העם היהודי כולו, יישאר השם ברגן-בלזן לזרואן-עולם ולכתם מביש בתולדות העם הגרמני.

ההיסטוריה העגומה של המחנה, הזוועות של עשרות אלפי אסירים מזי-רעב ושל ערימות ענק של גוויות שהתגלו עם השחרור, לאחר שמתו מרעב וממחלות בתנאים לא-אנושיים, גרמו לגרמניה של היום להכריז על אתר המחנה כאתר הרשמי לציון השואה בגרמניה.

מחנה ברגן-בלזן נשרף לאחר השחרור מחשש להתפשטות מגפת טיפוס, והמשוחררים הועברו למחנה עקורים בבסיס סמוך, שהיה שייך בעבר לחיל השיריון הגרמני. מחנה העקורים ברגן-בלזן היה הגדול ביותר באירופה.

בטקס בגרמניה יצגו את ניצולי בלזן בישראל וחברי הארגון, יו"ר הארגון **שרגא מילשטיין** שהשתחרר במחנה הריכוז כילד בן 12, **יוכי ריץ-אולבסקי**, חברת הנהלת הארגון, שנולדה כשנתיים

לאחר השחרור במחנה העקורים ברגן-בלזן, להוריה **רחל ורפאל אולבסקי**, שהשתחררו שם.

ביום שישי 12 באפריל 2019 ציינו עשרות ניצולים ובני הדורות הבאים חברי ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן בישראל את יום השחרור בקיבוץ **נצר-סרני**, שהוקם בידי ניצולי המחנה. (ראו כתבה בעמ' 12-13).

התערוכה שלי בברגן-בלזן

סגן שגריר ישראל בגרמניה נאם, וכך גם נציגת משרד החוץ הגרמני, וסגנית יו"ר הוועד האולימפי הגרמני. נוכחו גם נציגי מכבי גרמניה, שהייתי האורח שלהם במכבייה האירופית בחודש הקודם, וגם **מיכאל פירסט**, יו"ר הקהילות היהודיות בנידרזקסן.

אני הייתי אחרון הנואמים. הדגשתי שאיני נושא כל תפקיד רשמי, למרות שבעיני הקהל ודאי אני מייצג 6 מיליון מתים ו-12 מיליון חיים. כמובן שלא רציתי לספר על מהלך חיי, כדי שיוכלו להתרשם ממנו בתצוגה בתום נאומי הפתיחה. רציתי רק להדגיש צילום אחד, שהנחתי שמופיע בתצוגה: צילום מ-1915 של סבי מצד אמי עם אשתו ו-5 בנותיו; סבי לבוש במדי קצין אוסטרו-הונגרי עם חרב התלויה מחגורתו.

מ-7 הנפשות בתמונה 4 נרצחו במהלך השואה, 57%. סבא וסבתא באושוויץ, שתיים מהבנות שלהם נרצחו עם בעליהן. בינואר 1942 ב"רדיה של נוביסד" עם עוד 1,400, ע"י חיילים הונגרים. התינוקת על ברכיה של סבתי בתמונה, אחותה הצעירה של אמי, היא האמא הביולוגית של אחותי **מרתה**. מרתה הגיעה אלינו בת 6 חודשים לאחר רצח הוריה. הורי אימצו אותה. כשהיינו 6 חודשים אסירים בברגן-בלזן, מרתה הייתה בת 3 ואני בן 8. רק לאחר מות אבי, כשמרתה הייתה לאחר שרות צבאי וסטודנטית באוניברסיטה העברית, נודע לה דבר האימוץ, והיא נשארה אחותי.

פתיחה התערוכה זכתה לתהודה עצומה בעתונות, רדיו, טלוויזיה, לא רק בגרמניה. הודיעו לי שדווחו על כך ברדיו באוסטרליה, ידידה מאנגליה שלחה לי קישורת לרדיו BBC 4 בו דברו עלי ועל התערוכה, עמיתים מארה"ב שכ-20 שנה לא שמעתי מהם, התקשרו לדווח על התערוכה שלי, עיתונאי מהטלוויזיה הדנית התקשר לבקש ראיון, וכו'.

בעקבות התערוכה - כך אני מניח - קבלתי הזמנה מנשיאת הפרלמנט של נידרזקסן לנאום בפרלמנט ביום השואה הבין-לאומי. אשלב זאת בהשתתפותי המסורתית ב"מרוץ הזיכרון" (לשואה) באיטליה, ולכגישה עם נשיא איטליה, שהוזמנתי אליו ביחד עם נציגי פדרציית הקהילות היהודיות באיטליה.

ללא כל קשר לכל אלה, אך בסמיכות תאריכים במסגרת חגיגות היובל לאוניברסיטת בן-גוריון, ובפעם הראשונה, ב-4 בדצמבר העניקו ל-2 אנשים את "אות בן-גוריון" בקטגוריית מפעל חיים". אני אחד מהם.

פרופ' שאול לדני

אני גם אספן. ברשותי אוסף ברגן-בלזן הגדול ביותר שנמצא בידיים פרטיות. לראשונה הצגתי בתערוכה ב-1994 בספרייה של אוניברסיטת בן-גוריון, שנפתחה ע"י יו"ר הכנסת דאז **פרופ' שבח ווייס**. חלקו גם הוצג במסגרת תערוכת בולים בכנייני האומה בירושלים. ניסיונותיי להציג במרכז הארץ, באוניברסיטת בר-אילן, נכשלו. בפעם הראשונה כאשר לפגישת סיכום הופעתי ללא כיסוי ראש, ושנים מאוחר יותר כאשר לא היו מוכנים לבטח את המוצגים נגד כל הסיכונים. במשך כ-20 שנה הייתי במגע עם **ד"ר תומאס ראה** מאתר

הזיכרון בברגן-בלזן כדי להציג את האוסף באתר הזיכרון, והדבר לא צלח. נפגשתי בטקס השנתי לזכר הי"א שנרצחו באולימפיאדת מינכן עם **ד"ר קלמנס פון גוטצה** - שגריר גרמניה בישראל - לאחר שהייתה כבר היכרות מוקדמת בינינו, ושאלתי לעזרתו לתצוגת אוספי בארץ, הוא פנה ביוזמתו למשרד החוץ הגרמני, והשיג תקציב לתצוגה בברגן-בלזן.

ד"ר ינס-כריסטיאן וגנר - מנכ"ל קרן אתרי הזיכרון בנידרזקסן - ביקר בביתי והתרשם מאוספי, הכולל פריטים רבים שאינם מצויים באתר הזיכרון. שכנעתי אותו שלשם חסכון בהוצאות ביטוח ושמירה, כדאי להציג סריקות איכותיות. בביקורו השני הודיע לי שהם החליטו לשנות את נושא התערוכה. במקום להציג רק את "אוסף ברגן-בלזן של שאול לדני", הם רוצים לערוך תערוכה עלי, על תקופות חיי השונות, כאשר אוסף ברגן-בלזן שלי ישמש בסיס לתקופת היותי אסיר בברגן-בלזן. התבקשתי להכין חומר על תקופות חיי השונות, ו**אנטיה אוויקס** - גרמניה, חברת הארגון שלנו הגרה בכאר-שבע עם בן זוגה הישראלי - נשכרה לצלם, לסרוק, לסווג ולתרגם את החומר שהכנתי. היא עבדה על כך בביתי כמעט חודש שלם. ברור, שלא היה לי מושג כמה מהכמות העצומה של החומר יוצג לבסוף בתערוכה.

התערוכה נפתחה ב-5 בספטמבר 2019. אני הצעתי את התאריך מאחר שביום זה ב-1972, טרוריסטים תקפו את מגורינו בכפר האולימפי במינכן, שם ניצלתי מהטבח. השם הגרמני של התערוכה היה דו-משמעי: גם "מהלך חיים" וגם "מרוץ החיים". הוזמנתי לפתיחה ביחד עם בתי **דנית**. מהארץ הגיעו חבריי עוד מתקופת הטכניון: **אורי ראודניץ** עם בנו; שותפי לספר "הקופסה הכחולה" **דוהן שולמן**; וידידתי לאספנות, **ענת כץ-הררי** עם שותפה. חברי הגרמני לצעדות גם הפגיעני בכואו. בבוקר הפתיחה ד"ר וגנר לקח אותנו למסיבת עיתונאים, שהקדימה במספר שעות את הפתיחה. הוא הזהיר שאין לדעת כמה משתתפים יהיו בפתיחה. בפתיחת אחת התערוכות קרה שהיו רק חמישה, ומתוכם 3 היו עובדי המקום...

האולם הגדול בו התקיימה הפתיחה היה מלא וגדוש. לטענת ד"ר וגנר - שיא של כל התערוכות. אנשים עמדו לאורך הקירות, ומרבים נמנעה הכניסה. אחרי פתיחה של ד"ר וגנר, הוקרנה ברכת הווידאו של **בוזי הרצוג** - יו"ר הסוכנות היהודית, שאביו **חיים הרצוג** - לימים נשיא מדינת ישראל - היה בין הראשונים שנכנסו למחנה ברגן-בלזן בזמן השחרור כקצין מודיעין בריטי.

הרמת כוסית לראש השנה

שרה גולנדסקי

השנה קיימנו את המפגש ביום ראשון, חי באלול תשע"ט, 8 בספטמבר 2019, בבית ציוני אמריקה. רבים מחברינו התקבצו ובאו, התכבדו במיני תרגימה ושתייה, והצטרפו לאסיפה הכללית, שבה שמעו מחברי ההנהלה על הפעילות הענפה שהתקיימה בשנה החולפת, ועל הפעילות הצפויה בשנה הבאה. המשתתפים הצביעו ואישרו את הרכב החברים בהנהלה וכן את התקציב בשנה החולפת.

בסיום החלק הרשמי, נכנסנו לאולם אחר כדי לחזות יחד בהצגת תיאטרון היידיש-שפיל "משפחת מלבסקי, סיפור של תקופת הקלאסיקה של עולם החזנות". משפחת מלבסקי הייתה משפחה יהודית-אמריקאית אשר הופיעה ברחבי העולם היהודי בניגוני תפילות ובתכניות של חזנות ומוסיקה יהודית עממית.

אבי המשפחה, **שמואל מלבסקי**, היה חזן ומלחין ושימש כסולן, וליוו אותו במקהלה ארבע בנותיו ושני בניו. היה זה צעד מהפכני: חזן שמגדיר עצמו כאורתודוקסי משתף נשים בשירת פרקי חזנות ובפרט בתפילה עצמה. בתי הכנסת האורתודוקסים סרבו שהמשפחה תופיע

Celebrating Rosh Hashana

Sarah Golandsky

This year we held the meeting on Sunday, September 8, 2019 at the Zionist of America House ZOA. Many of our members gathered from all over and attended the event. After enjoying a buffet of various drinks and refreshments, all joined the Annual General Assembly. They listened to the reports of the Executive Board about the extensive activity that was taking place during the past year, as well as the program planned for next year. The members voted and approved the members of the Board as well as last year's budget.

At the end of the official part, we entered another hall to watch together the play of the Yiddish-Spiel Theater "The Malavsky Family, the Story of the Classics of the Cantorial World." The Malavsky family was a Jewish-American famous Cantor family who performed all over the Jewish world in programs of Prayer songs and Jewish cantor and Jewish music. The father of the family, **Shmuel Malavsky**, was a cantor, a composer and a soloist. He was accompanied by his four daughters and two sons. It was

then a revolutionary step: a cantor who defines himself as orthodox would join women in singing Cantor chapters and especially in singing prayers?? The orthodox synagogues refused to allow the family to appear in this ensemble, but the family's popularity and reputation was not hurt and this integration was well received by the public. The Malavsky family has performed at concerts throughout the United States and around the world, in Cantor Chapters and Jewish folk songs, jazz songs in Hebrew, Yiddish and English, and even in Prayers. The family visited Israel twice: in 1952 and 1967 after the Six Day War.

We watched some of the best Israeli artists recreating the life story of the Malevsky group: **Sassi Keshet, Dorit Reuveni, Duo R'eim** and an ensemble of actors and singers. The play was accompanied by Jewish folk songs, jazz songs and some prayers. We were touched by the performance and enjoyed some moments of nostalgic pleasure and longing past times.

We parted wishing each other again a good year, hoping to meet soon at our next event. In our Chanukah Party we will gather together all generations: grandparents, grandchildren and great-grandchildren.

Celebrating the 74th Bergen-Belsen day of liberation In Kibbutz Netzer Sereni

On Friday, April 12, 2019, we held our yearly event of the liberation of Bergen-Belsen Concentration camp at Kibbutz Netzer Sereni. This year we celebrated 74 years to the liberation.

The date was set on a day that children and grandchildren could also attend - at the beginning of the Passover holiday.

Kibbutz Netzer Sereni is affiliated with Holocaust survivors who co-founded it, including many members who were liberated in Bergen-Belsen.

We decided that this year the event would take place at this kibbutz, which is extremely meaningful to us emotionally, as many of its members have been members of our organization for many years.

Kibbutz Netzer Sereni, near Beer Yaakov, also has an interesting history that we became acquainted with during the tour.

The tour was guided by Tzipi Batia-Serbi, a kibbutz member and a professional guide.

Tzipi is the daughter of Aharon and Rivka Batia, both liberated in Bergen-Belsen. They were active and dedicated members of the organization for many years, until they passed away. Nurit Batia-Cohen, their younger daughter, was the one who suggested that we celebrate this year in Netzer Sereni. Aharon Batia was one of the pioneers of the Kibbutzim' Industries in Israel. He founded Netzer Sereni Metal Industries and headed these Industries for many years. Rivka was in the Women's Orchestra in Auschwitz-Birkenau, and in the Kibbutz worked devotedly for decades with children from Aliyah Hanoar.

We started our tour at the Allenby House (Havat Allenby) situated at the entrance to Netzer Sereni. There we learned about the historical background.

After enjoying some refreshments, we started our program at the Assembly Hall.

The program included a fascinating meeting with the kibbutz member Hilde Simcha, liberated in Bergen-Belsen, who was also in the Auschwitz- Birkenau Women's Orchestra and is a member of our organization for many years.

We were moved as we heard Lior Simcha, Hilde's grandson and the secretary of the kibbutz, speaking about the contribution of the survivors to the building and developing of Netzer Sereni.

We held our traditional ceremony of lighting 6 candles in memory of those who did not survive, and listened to some fascinating personal stories of the liberation of the members of our organization.

We ended our tour with a visit at the impressive Memorial Room and at the Memorial.

אירוע לציון 74 שנים ליום השחרור מברגן-בלזן בקיבוץ נצר סרני

ביום שישי 12 באפריל 2019 קיימנו את האירוע לציון יום השחרור ה-74 של מחנה הריכוז ברגן-בלזן בקיבוץ נצר סרני.

התאריך נקבע ביום שגם הילדים והנכדים יוכלו להשתתף - בתחילת חופשת הפסח.

כידוע קיבוץ נצר סרני מזוהה עם ניצולי השואה שהיו שותפים להקמתו, ובהם חברים רבים ממשוחררי ברגן-בלזן.

החלטנו שהשנה נקיים את האירוע בקיבוץ זה, הקרוב לנו ריגשית ושרבים מחבריו היו חברי הארגון שלנו במשך שנים רבות.

לקיבוץ נצר סרני, הסמוך לכאר יעקב, גם היסטוריה מעניינת ששמענו עליה במהלך הסיור.

את הסיור הדריכה ציפי בציה-סרבי, חברת הקיבוץ ומדריכה מקצועית.

ציפי היא הבת של אהרון ורבקה בציה ז"ל, משוחררי ברגן-בלזן, וחברים מסורים של הארגון עד יום מותם. נורית בציה-כהן, הבת השנייה, היא שיזמה את קיום אירוע השחרור בנצר סרני. אהרון היה מחלוצי התעשייה הקיבוצית בארץ, הקים את מפעלי מתכת נצר סרני וניהל את המפעל שנים רבות. רבקה הייתה בתזמורת הנשים באושוויץ-בירקנאו, והתמסרה עשרות שנים לילדים מעליית הנוער.

התחלנו את הסיור בבית אלנבי (חוות אלנבי) בכניסה לנצר סרני. שם שמענו את הרקע ההיסטורי.

לאחר שנהנינו ממיכוד חלבי קל התחלנו את האירוע שלנו באולם האסיפות.

התכנית כולה פנישה מרתקת עם חברת הקיבוץ וחברת הארגון הילדה שמחה, משוחררת ברגן-בלזן, שגם הייתה בתזמורת הנשים באושוויץ-בירקנאו.

שמענו דברים מרגשים מפי ליאור שמחה, הנכד של הילדה, שהוא מזכיר הקיבוץ, על תרומתם של הניצולים לבניית הקיבוץ ולהתפתחותו.

קיימנו את הטקס המסורתי שלנו של הדלקת 6 נרות לזכר הנספים שלא זכו, והקשבנו בהתרגשות ובעניין רב לסיפורי השחרור האישיים של חברי הארגון.

סיימנו בביקור בחדר ההנצחה והזיכרון ובאנדרטה.

לגשר בין אפלה לאור

צד עשרות מהם שהסתירו את עצמם בקרב המשוחררים. הוא דירכן חיילים בריטים לאסוף בגדים לאלפים שהשתחררו מבית החולים הזמני שבבית הספר לשעבר להכשרת טנקיסטים. הוא ניחן ביכולת לא מוסתרת לאתר נקודות סכנה ולהלום ברשויות הגבוהות ביותר למען פעולה.

אני מצטט את המילים האלה לא רק בגלל שהן עוסקות באבא שלי, אלא בעיקר מפני שהן משקפות את הלך הרוח ששרר כאן בין 1945 ל-1950.

במשך יותר מחמש שנים - זמן רב יותר מכפי שהיה קיים מחנה הריכוז של ברגן-בלזן - מה שהיה הבסיס הצבאי של המשטר שהוקדש להשמדת יהדות אירופה, כולל חמשת הבניינים שהועברו למשמורת קרן אתרי הזיכרון, הפך **למחנה העקורים של ברגן-בלזן, אחת הקהילות היהודיות הגדולות והתוססות בעולם בתקופה המיידית שלאחר השואה.**

יחד עם מחנה העקורים הפולני שהיה כאן עד אוגוסט 1946, מחנה העקורים היהודי בברגן-בלזן סיפק מקלט לגברים, נשים וילדים, שנרדפו ונפגעו על ידי המשטר ההיטלריסטי.

לאחר השחרור עזבו יהודים ממערב אירופה את ברגן-בלזן וחזרו לבתיהם ברגע שיכלו, והותירו אחריהם בעיקר את אלה מפולין, הונגריה וכמה אזורים אחרים במזרח אירופה. בתוך מספר שבועות התייצבה האוכלוסייה היהודית במחנה בסביבות 12,000 עקורים. רובם איבדו משפחות שלמות. בכוחות עצמם הם נאלצו כעת להשלים עם היקום המרוסק שלהם.

הם התמודדו על ידי יצירת חיים בכל משמעות של המונח. לאחר החורבן, התהליך של לידה מחדש מבחינה לאומית וגם אישית, קיבל תכונה מיסטית כמעט. העקורים היהודיים של בלזן ניסו לשכפל את חייהם כפי שהכירו לפני השואה, עם כמה שיותר תבניות חיים דתיים, תרבותיים, חינוכיים ופוליטיים של הקהילות היהודיות שלהם לפני המלחמה שבה נהרסו. והכי חשוב, הם תמכו זה בזה פיזית, רגשית ורוחנית. וכך האמונה והאהבה הצליחו לפרוח. האבל פינה את מקומו במהרה לאלפי נישואים, ומשפחות חדשות קמו מהאפר. יוכי ואני היינו בין יותר מ-2,000 ילדים שנולדו כאן.

אבי נהג לתאר את מחנה העקורים בלזן כ"שטעטל האחרון באירופה". כפי שכתב אלי ויזל פעם, "עם חורבות אירופה, על אדמת גרמניה החרוכה, המועמדים למוות החלו לבנות עתיד יהודי... תושבי בלזן בחרו בחיים".

כבר ביוני 1945 נפתח במחנה העקורים בית הספר הראשון לילדים ששוחררו בברגן-בלזן, עם שיעורים נפרדים בפולנית,

מנחם צ' רוזנפט

במשך מרבית קיומם מאז שנבנו לראשונה בשנת 1935, חיו בביתנים 87, MB 88 ו-89 (קיצור של Mannschaftsblock - ביתן צוות) חיילים גרמנים משנת 1936 ועד אביב 1945, וחיילים בריטים ואחרים איכלסו אותם בין 1950 ל-2015 כאשר בניינים אלה היו שייכים לבסיס נאט"ו בראשות בריטניה. אך מראשית אפריל 1945 ועד קיץ 1950 נכנסו הבניינים הללו להיסטוריה בצורה שונה לחלוטין.

כאשר כ-17,000 אסירים שפנו ממחנה הריכוז דורה-מיטלבאו החלו להגיע לברגן-בלזן ב-8 באפריל 1945, האס-אס היו מוכנים לקבל רק 2,000 למחנה הראשי, שהפך למרכז צפוף של סבל אנושי ואימה. 15 אלף הנותרים - כולל אבי, יוסף "יוסל" רוזנפט, ואביה של יוכי ריץ-אולבסקי, רפאל אולבסקי - הובאו למרחק של כקילומטר אחד משם. 33 בניינים של בית ספר להכשרת טנקיסטים בוורמאכט, בהם 3 הביתנים הללו וכן GB 6 ו-WB 23, חולקו והפכו לתוספת למחנה הריכוז ברגן-בלזן, מה שמכונה לאגר 2 - מחנה 2.

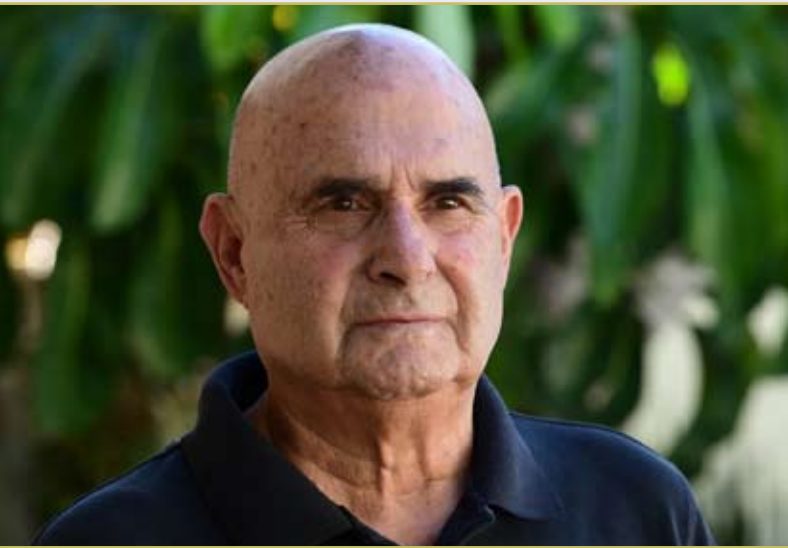
מאז ועד 15 באפריל 1945, כשנמסר ברגן-בלזן לבריטים, סבלו כאן אסירי לאגר 2, התעללו בהם כאן ומהם נרצחו כאן. כל נשכח את העובדה שהקרקע עליה אנו עומדים היא חלק מהגיאוגרפיה של השואה. לאגר 2 לא היה אפילו במעט מחריד כמו המחנה הראשי של ברגן-בלזן, שהבריטים כינו אותו כראוי "מחנה האימה". ועם זאת, אל לנו לשכוח כי הרגע בו נכלאו בני האדם החפים מפשע, הרגע שבו הראשון בהם הוכה כאן, ברגע שהראשון מהם נפטר כאן, המקום הזה הפך לאתר לא רק של סבל אדיר אלא של רצח עם. לא רחוק מכאן נמצאים קברים של מי שמתו כאן לפני השחרור ואחריו. כולם קורבנות השואה, וקברים אלה, כולל קברים בבית הקברות צלטטיאטר ובית קברות קטן יותר בתוך מה שהיום הוא הבסיס הצבאי הגרמני, הם קדושים כמו קברי ההמונים של ברגן-בלזן, שלצידם עמדנו רק לפני מספר שעות.

ואז, כשכוחות בריטים השתלטו על ברגן-בלזן ב-15 באפריל 1945, הבניינים הללו עברו טרנספורמציה. בעוד שחלק גדול ממתקני הוורמאכט הפכו לבית חולים לחירום, אליו נלקחו אלפי חולים קשים, גברים, נשים וילדים מהמחנה הראשי, כדי לקבל סיכוי לשרוד, הרי שאלה שהגיעו לאחרונה מדורה וממקומות אחרים והיו בריאים יותר, היו נחשבים להשתלט על גורלם. מיד לאחר השחרור, קבוצה מהם נפגשה בביתן 88 ובחרה את אבי, יהודי פולני בן 34, ששרד את אושוויץ-בירקנאו ומחנות נאצים אחרים, לעמוד בראש ועדה אד-הוק שתייצג את האינטרסים שלהם. שני ביתנים נוספים בחרו בוועדות דומות, וב-25 באפריל הוקמה ועדה משותפת. תוך זמן קצר אבי הפך למנהיג הבלתי מעורער של העקורים היהודים בבלזן. **ליאו שוורץ**, נציג הגיוינט בגרמניה במהלך השנים שלאחר המלחמה, ציין שכבר באפריל ובמאי 1945, אבי לא הזניח אף דבר שאיפשר לסייע לאנשיו. כאשר הצבא הבריטי בחר מספר מצומצם של חולים לצורך ההבראה בשבדיה, הוא התערב עבור בני משפחות שהופרדו שוב. כבעל חוש רגיש למשתפי פעולה גרמנים והונגרים, הוא

הטיסה מעל מחנה ברגן-בלזן

תאיל במילי נחמיה דגן היה אחד ממייסדי מערך המסוקים בחיל האוויר ובראיון מיוחד הוא מספר בהתרגשות גם על חוויית הטיסה מעל מחנה הריכוז ברגן-בלזן

תת-אלוף (במילי) נחמיה דגן, ממייסדי מערך מסוקי היסעור בחיל האוויר, נולד בשנת 1940 בכפר חיטים, המושב השיתופי הראשון בישראל. בשנת 1963 המריא יחד עם חמישה טייסים ישראלים למרסיי שבצרפת, משם עלו על רכבת לעיר צ'לה שבגרמניה. שם החלה חווייה מטלטלת במרחק 15 דקות ממחנה הריכוז לשעבר ברגן-בלזן, 18 שנים בלבד לאחר סיום מלחמת העולם השנייה.

"ב-1945 עצרה בצ'לה הרכבת האחרונה של משלוח יהודים לברגן-בלזן. נגמרה המלחמה, הגסטאפו קפצו מהרכבת, היהודים קפצו מהרכבת ורצו אל היער, ותושבי צ'לה יצאו עם רובי ציד והרגו את כולם. אנחנו יורדים שם ופוגשים את האנשים שהרגו את היהודים", תיאר דגן. "זה לא הסבא שלו, זה אותם אנשים. עכשיו הם מגישים לי קפה. בא טייס גרמני בלונדיני עם עיניים כחולות ולוקח אותנו לבסיס של הרמן גרינג, סגנו של היטלר והקצין הכי מושחת ברייך". [דגן מתייחס לאירוע הידוע לשמצה בשם "ציד הארנבות של צ'לה" ב-8 באפריל 1945, שבוע לפני שחרור ברגן-בלזן. ראו גיליון "הקול שלנו" אפריל 2017. המערכת]

במשך שנה למד להכיר את שטח הטיסה מעל מחנה הריכוז לשעבר. "אני מסתכל למטה, רואה את הקברים ואומר לעצמי שהיהודים שמתו פה רק לפני 18 שנה לא היו מעלים בחלום הכי פרוץ שלהם שטייס יהודי יטוס כאן. אז הבנתי ששום דבר לא חקוק בסלע".

במהלך השהות עם הטייסים הגרמנים עלו השאלות על תקופת המלחמה. "טסנו לקן הנשרים של היטלר, שאז הוא עוד היה הרוס", סיפר דגן. "הם הסבירו לנו שהייתה קנאה בכישרון היהודי..."

בתפקידו האחרון בצה"ל כיהן נחמיה דגן כקצין חינוך ראשי בדרגת תת-אלוף. הוא בעל עיטור המופת.

על פי כתבה של אמיר בוחבוט באתר "וואלה" 13.10.2019

רומנית והונגרית. ילדים יהודים אחרים מאזורים שונים במזרח-אירופה הצטרפו אליהם במהרה. בבוא העת היה לבלזן גן ילדים, בית ספר יסודי, בית ספר תיכון ובית ספר להכשרה מקצועית, וכן השלמה מלאה של מוסדות חינוך דתיים יהודיים. בנוסף היו במחנה רבנות, משטרה יהודית, ספרייה, שתי להקות תיאטרון, תזמורת ושלו מועדוני נוער וספורט.

יידיש הייתה השפה הרשמית של מחנה העקורים בלזן. המהדורה הראשונה של עיתון בלזן "אונדזער שטימע" (קולנו) בעריכת אביה של יוכי ושני ניצולים נוספים, הופיעה ב-12 ביולי 1945. הספר הראשון שפורסם בבלזן ב-7 בספטמבר 1945 היה רשימה, באנגלית ובגרמנית, של הניצולים היהודים במחנה, שהוכנה כדי להקל על איחוד בני המשפחה והחברים. לאחר מכן הגיעו כ-60 פרסומים נוספים, כולל נוסח דתי הנוגע למצבם של ניצולים יהודים, שבני זוגם לא נודע בוודאות שהם מתים, נוסח שאיפשר לרבים מהם להינשא מחדש.

מימד חשוב לא פחות של מחנה העקורים בלזן היה נחישותם העזה של הניצולים היהודים, ממש מרגע שחרורם, להצהיר על עצמם מבחינה פוליטית. הם היו אסירי תודה לבריטים על כך שסיימו את השבי שלהם, אך לא היו מוכנים לציית באופן עקבי להוראותיהם או למישהו אחר. הייתה להם תודעה יהודית לאומית לפני המלחמה; עכשיו הם התעקשו להפוך את התודעה הזו לזהות לאומית. כמו שאבי אמר לרשויות הצבא הבריטיות בהדמנות אחת: "שחררתם אותנו מעבדות והפכנו שוב לאנשים חופשיים, כך שיש לנו את הזכויות של אנשים חופשיים להחליט על חיינו ועל עתידנו".

כאשר סבר כי תנאי המחיה של עקורי בלזן אינם מספקים באופן חמור, הוא מחה בפומבי ולרוב השיג תוצאות. בשנת 1946, כאשר הבריטים ביקשו למנוע מאלפי פליטים יהודים נוספים מפולין להיכנס לאזור הבריטי, אבי והוועד שלו התריסו בגלוי נגד המימשל הצבאי בכך שהעניקו להם מקלט בבלזן.

הוא ביקר שוב ושוב בפומבי את המדיניות האנטי ציונית של ממשלת בריטניה. עבור ניצולי השואה היהודים שלא היו להם משפחות או קהילות לשוב אליהן, החלום של מדינה יהודית בארץ ישראל נתן להם את התקווה למולדת חדשה. בעדותו בפני ועדת החקירה האנגלו-אמריקאית על פלשתונה בתחילת 1946, אבי אמר לחבריה כי אם לא יתאפשר לניצולים לנסוע לפלשתונה, "נחזור לבלזן, דכאו, בוכנוולד ואושוויץ, ואתם תישאו באחריות המוסרית לכך".

בתקופה שבה הניאו-נאציזם, האנטישמיות ושנאת הזרים חוזרות ונשנות ברחבי אירופה, עלינו להביע את תודתנו העמוקה והלבבית לחברינו הטובים **ד"ר ינס-כריסטאן וגנר**, מנכ"ל קרן אתרי ההנצחה בנידרזקסן; **ד"ר תומאס ראהה**, המנהל האקדמי של אתר הזיכרון ברגן-בלזן; ולעמיתיהם השומרים על ברגן-בלזן בכל יום בשנה, יחד עם **מיכאל פירסט** והקהילה היהודית בנידרזקסן. אנו מודים גם לשר החינוך **גרנט הנדריק טונה** ולממשלת נידרזקסן, כמו גם לשרה הפדרלית **אורסולה פון דר ליין**, לשר ההגנה הפדרלי **ד"ר פיטר טאובר**, ולמוניקה **גרוטרס**, השרה הפדרלית לתרבות ותקשורת, על תמיכתם המתמשכת בהגנה ובהנצחה של האתר הפיזי של ברגן-בלזן ושל הזיכרון של כל מה שקרה כאן, לפני השחרור ואחריו. אנו זקוקים לברגן-בלזן והלקחים שלו כדי להזכיר לנו את ההשלכות הטרגיות של גזענות וחוסר סובלנות גזעיים, דתיים ואתניים.

תקוותנו היא כי חמשת הבניינים שנמסרו רשמית לקרן אתרי ההנצחה יתחזקו ויהפכו לחלק בלתי נפרד מהתהליך החינוכי הזה, ושהם יעניקו השראה לקצינים הגרמנים, שיוצבו כאן בשנים ובעשורים הבאים, לרצות ללמוד עוד על מה שהמקום הזה מסמל בהיסטוריה המשותפת שלנו. כאן נאלצו בני אדם לסבול כאב ולחוות מוות במהלך השואה ומיד אחריה, וכאן גם הם מצאו את הכוח לחבק את החיים לאחר שהם שוב היו חופשיים.

נאום בטקס מסירת המבנים לאחריות אתר הזיכרון ברגן-בלזן.

הסוד האפל של ביתן MB69

פול טרפמן וחבריו האסירים נקלעו לזעזוע נוסף כשהגיעו למחנה.

"נכנסנו למחנה והובלנו לביתנים צבאיים. שם מצאנו עשרות אלפי דיירים קודמים, שכמונו, הובאו לברגן-בלזן ממחנות ריכוז אחרים, וחיכו כעת שיוחזרו לביתנים היקבועים שלהם. מהם נודע לנו כי קאפו אוגוסט מונה לזקן-המחנה, האחראי על האזור כולו. קיבלנו את הבשורה כאות מבשר רע. זה רק יכול להיות, כך הרגשנו, שאין לנו זמן רב לחיות, כיוון שאוגוסט הפך לסמל המוות. נכון, בעלות הברית כבר לא היו רחוקות, אבל ידענו שהגרמנים מסוגלים ללכסחי את כולנו אפילו חמש דקות לפני שהשחרור שלנו יכול היה להגיע." (פול טרפמן: "בין אנשים וְחיות")

קאפו אוגוסט היה אדם אכזר ואלים. יליד ברלין, פושע סדרתי שיצא ונכנס לכלא בפעילותו הפלילית עוד לפני עליית הנאצים ואחריה. הוא היה אסיר במחנה הריכוז במשך שנים והיה "ירוק", שהיה השם שניתן למי שעבדו את המשולש הירוק של פושע "רגיל" על מדיהם. "ירוקים" שימשו לעתים קרובות כקאפוס, השם שניתן לאסירים נאמנים, שהיו לעתים קרובות מרושעים ואכזריים יותר משומרי האס-אס. קאפו אוגוסט זרע פחד בקרב חבריו האסירים מדכאו למיידאנק, לאושוויץ ועכשיו בברגן-בלזן. רבים מתו תחת פיקוחו ונוספים ימותו ימים ספורים לפני שחרור המחנה.

"גם האס-אס התקשו בכך. לארגן כל כך הרבה אלפי אסירים בסגנון מחנה ריכוז 'אמיתי' הייתה משימה לא קטנה. אבל זה סיפק לגאונות הרעה של אוגוסט את הרצח ואת התפאורה האידיאלית, והוא פנה ברצון למשימה. כשהוא מלווה על ידי 'עוזריו', הקאפוס מהעולם התחתון הגרמני, הוא מיהר מביתן לביתן, הרג ופצע את האסירים מימין ומשמאל, שדד מחסרי האונים את האוכל האחרון שלהם והאיץ את המוות לחולים. על שרוולו היה סרט זרוע שמזהה אותו כזקן המחנה." (פול טרפמן: "בין אנשים וְחיות")

לבסוף, השחרור הגיע לבלזן ב-15 באפריל 1945 כאשר כוחות בריטים של אוגדת השריון ה-11 עברו באזור בנסיעתם צפונית. משימת ההשתלטות על מחנה מספר 2 נפלה על גודד הניימ 58 וסרן-בפועל וויליאם אי. רואץ' שפיקד על פלוגה G של סוללת LAA 174. הוא ואנשיו לוו למחנה מספר 2 על ידי סרן בצבא הונגריה, שחייליו הושארו מאחור על ידי הוורמאכט הנסוג כדי לשמור על האסירים.

"היינו מוכנים להרבה, אבל לא לסצנה שקיבלה את פנינו. שני קרבות מגרש התרחשו. הראשון בכיכר בין הביתנים שמוחנו, שהייתה מלאה באנשים שנלחמו במקלות או בכל נשק שמצאו. לא ידעתי מה קורה. הוריתי לנהג הגייף שלי לנסוע היישר אל התגרה. הוא עשה זאת לאט-לאט ואני עמדתי וצעקתי ונופפתי באקדח שלי, ואחרי סגן פיקארד שעשה כך בבייף שלו, וכן ששה רובים, כשהצוותים מניפים את מקלעי הסטן שלהם. הקרב נפסק ונתרו מספר הרוגים ופצועים בשטח. בהקפידנו על הימנעות מנגע עם הגופות, מיקמנו את עצמנו בין הלוחמים. נשאתי נאום קצר, באומרי שאנחנו חיילים בריטים, באנו לשחרר אותם ושנאנחנו נעשה כמיטב יכולתנו למענם, אך שלא נסכים לשום שטויות ולשום הפרעה. בזמן שדיברתי באנגלית לא שיערתי שאפילו מילה אחת הייתה מובנת, אלא שתנועותינו הבהירו את המשמעות והקבוצות התפזרו לאט-לאט לכיוון בקתותיהן. מאוחר יותר גילינו שזו הייתה קטטה פוליטית-רוסית." (סרן וויליאם אי. רואץ', ארטיילריה מלכותית נגד מטוסים 58: "ארבעת הימים הראשונים בבלזן")

המשימה הראשונה של סרן רואץ' הייתה ליצור קשר עם מינהל האס-אס ומפקד המחנה פרנץ הסלר. הוא מצא אותם, באופן

באפריל 1945 הייתה מערכת הריכוז הנאצית בכאוס מוחלט. הרוסים שהתקדמו במזרח כבר הפעילו את מתחמי ההשמדה ומחנות עבודת הכפייה המאסיביים בפולין, ועם בעלות הברית המתקדמות במערב, הלחץ היה על האס-אס לפנות אסירים ללב גרמניה. כל זה הפעיל לחץ על מחנות הריכוז הגרמניים, שכבר היו בעלי תפוסה מלאה וברגן-בלזן לא היה יוצא מן הכלל. בברגן-בלזן סבלו אסירי המחנה מצפיפות, רעב ומחלות. במחנה המקורי לא היה יותר מקום ולכן האס-אס השתמשו בחלק מבית הספר לשיריון בבלזן (Hohne), רק כמה קילומטרים בהמשך הדרך, כמקום מגורים שעולה על גדותיו.

קבוצה אחת כזו של אסירים מפונים הייתה זו שהגיעה מתת-מחנות אלריך והרצונגן, שהיו חלק ממחנה הריכוז דורה-מיטלבאו בהרי הרץ. אסירים אלה היו ניצולי המחנות הגדולים בפולין והועברו לאלריך לעבוד במפעלים תת קרקעיים לייצור רקטות. בתחילת אפריל הם הועברו לברגן-בלזן לפני הכוחות האמריקנים המתקדמים. האסיר **פול טרפמן** מתאר את מסעם המחריד לברגן-בלזן:

"במשך שישה ימים הרכבת שלנו, המורכבת מארבעים וכמה קרונות, גררה קרוב ל-4,000 אסירים לאורך תוואי, שבדרך כלל ניתן היה לעבור בתוך שבע שעות. מאה ושלושים איש נדחסו בכל קרון, דחוסים זה לזה כמו סרדינים בכחית ומצחינים כאשפה רקובה. איש אס-אס וקאפו אחד הוקצו לכל קרון כדי לשמור על הסדר של היחזירים האלה. חלון קטנטן מסורג היטב הכניס מעט אוויר צח. אך אחד לא הורשה לרדת מהרכבת באף אחת מהעצירות ולא היה מקום לאסירים לעשות את צרכיהם. אם נוסע איבד לבסוף שליטה על שלפוחית השתן או המעייים שלו, היו המשגיחים הנאצים מכים אותו עד שדימם, מטילים אותו מהרכבת הנוסעת, ואיש אס-אס יורה כדור אחריו כדי לוודא שהוא מת." (פול טרפמן: "בין אנשים וְחיות")

ב-10 באפריל 1945 הגיעה רכבת זו, כמו רבות אחרות בעבר, אל צדי מסילת הרכבת של ברגן. האסירים, שמהם שרדו רק 1579 (**אָבְרָהָד קוֹלֵב**: "ברגן-בלזן 1943 עד 1945"), הוצעו מהרכבת אל מחנה מספר 2, שנפתח לאחרונה בבית הספר לשיריון בלזן (Hohne). בהיותם כבר במצב גרוע כל כך, אסירים רבים לא הצליחו לעשות את המסע הקצר למחנה, והדרך הוטבעה בנופותיהם של אלה שמתו ממצבם או שנורו על ידי שומרי האס-אס שלהם.

מינהל מחנות האס-אס הפקיע שש מהיכרות שנמצאו בחלקו הדרומי של המחנה. בעת ששחררו הבריטים את המחנה ב-15 באפריל 1945 היו בו כ-15,000 אסירים.

מחנה מספר 2 הורכב מהביתנים הבאים:

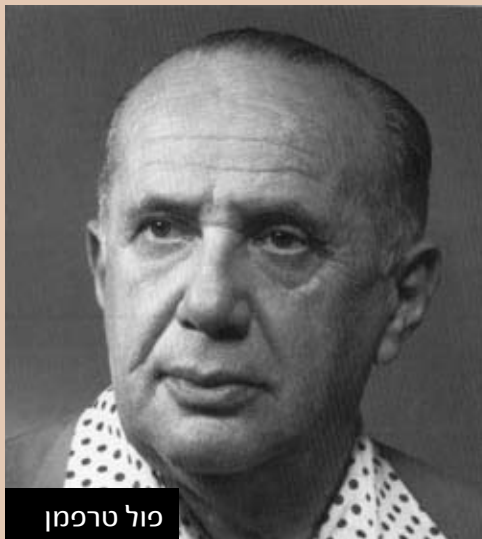
- MB67, MB68, MB69, MB70, WB18 לרוסים ופולנים
  - MB71, MB72, MB73, MB74, WB19 לרוסים
  - MB75, MB76, MB77, MB78, WB20 לפולנים
  - MB79, MB80, MB81, MB82, WB21 לרוסים
  - MB83, MB84, MB85, MB86, WB22 ליהודים, צרפתים ואחרים
  - MB87, MB88, MB89, WB23 לצ'כים, גרמנים וצוענים
  - MB90, MB91 ו-WB24 הוקצו ליהודים, צרפתים ובית-חולים
  - GB6 אמור היה לשכן את אנשי מנהלת מחנה האס-אס.
  - (**וויליאם אי. רואץ'**: "ארבעת הימים הראשונים בבלזן")
- לאחר ששרד את מסע הרכבת והצעדה מתחנת הרכבת בברגן,

2 נהרגו 140-160 קאפוס לשעבר על ידי אסירים אחרים. (מידע Gedenkstätte Bergen-Belsen)

באשר לקאפו אוגוסט, ובכן הוא נעלם במשך כמה ימים, אך בסופו של דבר התגלה על ידי כמה אסירים רוסים, כשהוא מסתתר במרתף של אחד מביתי ה-WB.

"שני השוברים הרוסים שלו לא נתנו לאף אחד לשים יד על הממצא היקר שלהם. במקום זאת הם הובילו אותו לכיתן שלהם - מספר 69 (MB 69). שם, הם ביקשו ממנו בנימוס להתפשט. כשהוא עמד שם עירום, עם אלפי עיניים חודרות את גופו, פניו לבשו גוון שעווה, וידיו החלו לרעוד. העיניים הקטנות והשועליות הפכו צנועות ומתחננות. ככה רצינו לראות את אוגוסט והמראה היה מזור לעינינו. אחד הרוסים הורה לו לשכב על הרצפה. אוגוסט ציית בלי לומר מילה. ואז, הרוסים ואחריהם כל האחרים, החלו להכות אותו בסלעים ואבנים. איש לא ניסה להכות אותו או לבעוט בו: הם פשוט יידו בו אבנים עד שהדם פרץ מאפו ומפיו. זה היה מעשה של צדק פרימיטיבי - קאפו אוגוסט נסקל למוות על ידי אנשים שחיו רק מרצון אחד: לנקום בשל חבריהם המתים ובגלל חייהם-שלהם המרוסקים." (פול טרפמן: "בין אנשים וחיית")

גופותיהם של קאפו אוגוסט וחבריו הקאפוס נלקחו מהמקום בו נהרגו והובלו לקבר המונים שנחפר במקום שקט לא הרחק מגושי מחנה מספר 2. בית הקברות ממוקם מאחורי MB 90 סמוך למה שהוא עכשיו מגרש הקריקט. שער עץ נפתח לפיסת אדמה קטנה מוקפת גידור, אשוח ועצי ליבנה מוכסף. הקבר עצמו מכוסה כעת בערבה ובצמחים אחרים שבאזור, ורק שלוש המצבות נותרות מושג לגבי מה שנמצא מתחת. סצינה שלווה כזו, מקשה על האמונה שמתחת לאדמה שוכבים שרידים של מי שלפני כל אותן שנים, הפעילו טרור כה רב נגד חבריהם האסירים.

פול טרפמן

לא מפתיע, מתבצרים בביתנים שלהם מחשש לחייהם.

"לאחר שפיניתי את האזור, נכנסתי אליו כדי לפגוש את מינהל מחנה האס-אס. היו כשלושים מהם, כזכור לי. מאחר שחששו לחייהם הם שמחו לראות אותי. תוך זמן קצר התברר כי הפחדים שלהם לא היו חסרי יסוד. אחד או שניים, שלא הצליחו להגיע למקלט בזמן, שכבו ללא רוח חיים בין הביתנים יחד עם גופותיהם של כמה אסירים גרמנים.

זה היה סיבוך בלתי צפוי. בנוסף לשומרי האס-אס היו במחנה שתי קבוצות גרמנים. קבוצה אחת הייתה פושעים המרצים את עונשי המאסר שלהם בכלזן; עבירות חמורות מאוד כפי שמצאנו, כמו הריגה או שוד באלימות. הם התנהגו כמעין שומרי-משנה והיו שנואים כמו האס-אס עצמם.

הקבוצה השנייה היתה מורכבת מאסירים פוליטיים ויהודים גרמנים, שלא היו טובים יותר מהאסירים האחרים." (סרן וויליאם אי. רואץ, ארטיילריה מלכותית נגד מטוסים 58: "ארבעת הימים הראשונים בכלזן")

האסירים היו חלשים מאוד אך שמחו מאוד על היותם חופשיים. הם באו לצפות במשחרייהם ובתוך זמן קצר הם שכחו את זוועות העבר שעברו עליהם, אפילו על הקאפוס לא חשבו. עם זאת, כאשר השחרור החל לחדור לתודעה, כך גם המחשבות על נקמה. במהלך היומיים שלאחר מכן אספו אסירים את הקאפוס והרגו אותם.

במהלך היומיים ההם ההערכה היא שבין 140 ל-160 קאפוס נסקלו או נהרגו באלימות במחנה מס 2. "בשנת 1953 ד"ר קורצקה, אותו רופא אס-אס שהוזכר גם על ידי פול טרפמן בדו"ח שלו, כתב מכתב לייאגוד הקהילות אזור לווהיידיה", הקהילה המקומית, שם הצהיר כי זמן קצר לאחר שחרור מחנה מספר

סוניה אבירי בפולין - סגירת מעגל

מהעיירה, ראינו את האנדרטה ניצבת בין דגל ישראל לדגל פולין, כאשר משמר כבוד פולני ניצב מתחת לכל דגל. האירוע נפתח בנאוים של ראש העיר, פוליטיקאים וקצינים פולנים בכירים. הרב של ורוצל נשא תפילת "אל מלא רחמים" והכומר המקומי נשא דרשה. שגריר ישראל בפולין התנצל על אי הגעתו ושלח מכתב ברכה והוקרה לאירוע ולניצולות. תזמורת הצבא הפולנית נגנה את ההמנון הפולני ומיד עם סיום פרק הנאוים הפולנים, החל טקס הסרת הלוט. אמא ולאה הסירו את הסרטים מהאנדרטה (שמשקלה 6 טונות) - סרט כחול-לבן וסרט אדום-לבן. כל אחת בתורה נאמה נאום קצר ומרגש, שתיאר את תחושתן לעמוד במקום הזה לאחר כ-80 שנה ולמעשה לסגור מעגל חיים. נורו שלושה מטחי

כבוד עיי חילי צבא פולין. האירוע, שארך כשעה וחצי, הסתיים בטקס הנחת זרי זיכרון, שהמיוחד בו היו תלמידי בית-ספר פולני, שנשא דגלוני ישראל עם ענפי אשוח, שהונחו על האנדרטה. החלק השני של האירוע התקיים אחר כך בהיכל התרבות העירוני וכלל העלאת זיכרונות, ראינות לתקשורת וארוחת צהריים.

ישי אבירי

ב-25.11.2019 אני, אשתי לואיזה, אחי רוני ובתי הגר הצטרפנו לאמי, **סוניה אבירי**, למסע שלא יישכח לעולם.

מספר חודשים קודם לכן נוצר במפתיע קשר בין חוקר פולני לאמא. הוא מיקד את השאלות במחנה עבודה לנערות בשם גרובן, הסמוך לעיירה שטשגון, דרומית לוורוצלב. מספר שבועות לאחר מכן הגיע ההיסטוריון לישראל וסיפר כי החליט לחשוף את כל הסיפור, וברצונו להקים אנדרטת זיכרון לנערות המחנה; כן מתוכנן טקס חשיפת האנדרטה. כמוכן, אימא וניצולה נוספת בשם **לאה גליטמן** המתגוררת בשבדיה, יוזמנו לשאת דברים.

ההכנה לאירוע הייתה מרגשת, והציפייה לפגוש את לאה גליטמן העצימה את הריגוש, אבל דבר לא הכין אותנו לאירועים שהגיעו. כבר לקראת ההגעה לאזור הבחנו בהמולה של רכבי משטרה, רכבי הצלה, עשרות חיילים נושאי נשק ומאות אורחים.

עם ההגעה לאתר ההנצחה, במרחק עשר דקות נסיעה

to terms with their shattered universe.

They coped by creating life in every meaning of the term. In the aftermath of destruction, the process of both national and individual rebirth took on an almost mystical quality. Left to their own devices, the Jewish DPs of Belsen tried to replicate the life they had known before the Holocaust, with as many as possible of the religious, cultural, educational and political structures of their pre-war Jewish communities that had been destroyed. Most importantly, they supported one another physically, emotionally and spiritually. And so faith and love were able to blossom. Mourning soon gave way to thousands of marriages, and new families emerged from the ashes. Jochi and I were among the more than 2,000 children who were born here.

My father used to describe the Belsen DP camp as the last shtetl in Europe. As **Elie Wiesel** once wrote, "Upon the ruins of Europe, on the scorched earth of Germany, yesterday's candidates for death began to build a Jewish future. . .The people of Belsen chose life."

As early as June of 1945, the first school was opened in the DP camp for the children who had been liberated at Bergen-Belsen, with separate classes in Polish, Romanian and Hungarian. Other Jewish children from different parts of Eastern Europe soon joined them. In due course, Belsen had a kindergarten, an elementary school, a high school and a vocational training school, as well as a full complement of Jewish religious education institutions. In addition, the camp had a rabbinate, its own Jewish police force, a library, two theater companies, an orchestra and a host of youth and sports clubs.

Yiddish was the official language of the Belsen DP camp. The first issue of the Belsen newspaper, **Undzer Shtimme** (Our Voice), edited by Jochi's father and two other survivors, appeared on July 12, 1945. The first book published in Belsen on September 7, 1945 was a listing, in English and German, of the camp's Jewish survivors to facilitate the reunification of family members and friends. Some 60 other publications followed, including a religious tract relating to the status of Jewish survivors whose spouses were presumed but not known for certain to be dead that enabled many of them to marry anew.

An equally important dimension of the Belsen DP camp was the Jewish survivors' fierce determination literally from the moment of their liberation to assert themselves politically. They were grateful to the British for ending their captivity, but unwilling to obey their or

anyone else's orders blindly. They had had a national Jewish consciousness before the war; now they insisted on transforming that consciousness into and having it recognized as, a national identity. As my father told the British military authorities on one occasion: "You liberated us from slavery and we became free people again, so we have the rights of free people to decide about our lives and future."

When he believed that the living conditions of the Belsen DPs were severely inadequate, he protested publicly and for the most part obtained results. In 1946, when the British sought to prevent thousands of additional Jewish refugees from Poland from entering the British Zone, my father and his Committee openly defied the Military Government by giving them sanctuary in Belsen.

He repeatedly and publicly criticized the British Government's anti-Zionist policies. For the Jewish survivors of the Holocaust who had no families or communities to return to, the dream of a Jewish state in the land of Israel gave them the hope of a new homeland. Testifying before the Anglo-American Committee of Inquiry on Palestine in early 1946, my father told its members that if the survivors would not be allowed to go to Palestine, "We shall go back to Belsen, Dachau, Buchenwald and Auschwitz, and you will bear the moral responsibility for it."

At a time when neo-Nazism, antisemitism and xenophobia are resurging across Europe, we must express our profound and heartfelt thanks to our good friends **Dr. Jens-Christian Wagner**, the Geschäftsführer of the Stiftung niedersächsische Gedenkstätten, **Dr. Thomas Rahe**, the academic head of the Gedenkstätte Bergen-Belsen, and their colleagues who are the guardians of Bergen-Belsen every day of the year, together with **Michael Fürst** and the Jewish community of Niedersachsen. We are also deeply grateful to Kultusminister **Grant Hendrik Tonne** and the Landesregierung of Niedersachsen, as well as to Bundesverteidigungsministerin **Ursula von der Leyen**, to Staatssekretär **Dr. Peter Tauber** of the Federal Defense Ministry, and to **Monika Grütters**, the Federal Minister for Culture and the Media, for their ongoing support for the protection and perpetuating of the physical site of Bergen-Belsen and the memory of all that happened here, both before and after the liberation. We need Bergen-Belsen and its lessons to remind us of the tragic consequences of racial, religious and ethnic bigotry and intolerance.

It is our hope that the five buildings that are formally handed over to the Gedenkstätte today will strengthen and become an integral part of this educational process, and that they will inspire the German officers who will be stationed here in the years and decades to come to want to learn more about what this place signifies in our shared history. Here is where human beings were forced to suffer pain and confront death during and immediately after the Holocaust, and here is also where they found the strength to embrace life after they were free once more.

(Speech at the ceremony when the buildings were handed over to the Stiftung).

Bridging Darkness and Light

Menachem Rosensaft

For most of their existence since they were first built in 1935, soldiers lived in MB – Mannschaftsblock – 87, MB 88 and MB 89 – German soldiers from 1936 until the spring of 1945, and British and other soldiers between 1950 and 2015 when these buildings belonged to a British-led NATO base. But in between – from early April 1945 until the summer of 1950 – these buildings entered history in a totally different way.

When some 17,000 prisoners who had been evacuated from the Dora-Mittelbau concentration camp began arriving at Bergen-Belsen on April 8, 1945, the SS were only willing to accept 2,000 into the main camp which had become an overcrowded center of human misery and horror. The remaining 15,000 – including my father, **Josef "Yossel" Rosensaft** and **Jochi Ritz-Olewski's** father, **Rafael Olewski** – were brought about one kilometer away where 33 buildings of a Wehrmacht Panzer Training School, including MB 87, MB 88 and MB 89 as well as WB 23 and GB 6, had been sequestered to become an auxiliary of the Bergen-Belsen concentration camp, the so-called Lager 2 – Camp 2.

From then until and beyond April 15, 1945, when Bergen-Belsen was surrendered to the British, inmates of Lager 2 suffered here, were mistreated here, and were murdered here. Let us not lose sight of the fact that the ground on which we are standing is a part of the geography of the Holocaust. Lager 2 was nowhere near as horrific as the main camp of Bergen-Belsen, which the British appropriately called the "Horror Camp." And yet, we must never forget that the moment innocent human beings were imprisoned here, the moment that the first of them was beaten here, the moment that the first of them died here, this became a site not just of tremendous suffering but of genocide. Not far from here are the graves of those who died here both before and after the liberation. They are all victims of the Holocaust, and these graves, including those in the Zelttheater cemetery and another smaller cemetery inside what is today the German military base, are as sacred as the mass-graves of Bergen-Belsen beside which we stood only a few hours ago.

And then, when British troops took charge of Bergen-Belsen on April 15, 1945, these buildings were transformed yet again. While much of the Wehrmacht facilities became the emergency hospital to which thousands of critically ill men, women and children from the main camp were taken to have a chance

of survival, the healthier recent arrivals from Dora and elsewhere were determined to take control over their own destiny. Immediately after the liberation, a group of them met in MB 88 and elected my father, a 34-year old Polish Jew who had survived Auschwitz-Birkenau and other Nazi camps, to head an ad hoc committee to represent their interests and advocate on their behalf. Two other barracks elected similar block committees, and on April 25th a joint committee was formed. In short order my father became the undisputed leader of the Jewish DPs of Belsen. **Leo W. Schwarz**, an official of the American Jewish Joint Distribution Committee in Germany during the post-war years, observed that already in April and May of 1945, my father left nothing undone to assist his people. When the British military were selecting a limited number of the sick for convalescence in Sweden, he interceded for members of families who were again being separated. With an unflinching nose for German and Hungarian collaborationists, he hunted down dozens who had concealed themselves among the liberated. He spurred British soldiers to collect clothing for the thousands being discharged from the temporary hospital, in the former Panzer Training School. He possessed an uncanny ability to locate danger spots and to hammer at the highest authorities for action.

I quote these words not only because they are about my father, but primarily because they reflect the spirit that prevailed here between 1945 and 1950.

For more than five years – longer than the concentration camp of Bergen-Belsen had been in existence – what had been the military barracks of a regime dedicated to annihilating European Jewry, including the five buildings that are being transferred today to the custody of the Gedenkstätte, became the Displaced Persons camp of Bergen-Belsen, one of the largest and most vibrant Jewish communities in the world in the immediate post-Holocaust era.

Together with the Polish DP camp that existed here until August 1946, the Jewish DP camp of Bergen-Belsen provided a sanctuary for men, women and children who had been persecuted and victimized by the Hitlerite regime.

Following the liberation, Jews from Western Europe left Bergen-Belsen and returned to their homes as soon as they could, leaving behind primarily those from Poland, Hungary, and some other parts of Eastern Europe. Within a few weeks, the camp's Jewish population stabilized at around 12,000. Most had lost entire families. On their own, they were now forced to come

Josef Rosensaft

Josef Rosensaft, geb. 1911 in Będzin (Polen) kam nach der Haft in Auschwitz und weiteren Konzentrationslagern im April 1945 in das Nebenlager Bergen-Belsen. Nach der Befreiung gehörte er zum provisorischen jüdischen Komitee. Dessen Mitglieder, die die Interessen der jüdischen Displaced Persons vertreten sollten, wurden im September 1945 durch Wahlen legitimiert. Bis zur Auflösung des DP-Camps im Sommer 1950 hatte Josef Rosensaft den Vorsitz des Zentralkomitees der befreiten Juden in der britischen Zone und des Jüdischen Komitees in Bergen-Belsen inne. Im August 1946 heiratete er Hadassa Bimko, im Mai 1948 kam Sohn Menachem zur Welt. Die Familie emigrierte zunächst in die Schweiz, 1958 in die USA. Josef Rosensaft gründete 1963 zusammen mit weiteren Überlebenden die „World Federation of Bergen-Belsen Associations“. Er starb am 10. September 1975 in London.

Maidanek to Auschwitz and now Bergen-Belsen. Many had died under his supervision and more would follow in the few days before the camp was liberated.

"The S.S. were having a hard time of it, too. Making arrangements for so many thousands of prisoners in true "concentration camp style" was no small task. But it did provide August's evil genius for murder with the ideal setting, and he went to work with a will. Accompanied by his "aides", the Kapos from the German underworld, he rushed from barrack to barrack, killing and maiming prisoners to the right and left, robbing the helpless of their last bit of food and hastening the death of the sick. On his sleeve he sported an armband identifying him as the "Camp Elder"." (Paul Trepman: Among Men and Beasts)

Finally, liberation came to Belsen on 15th April 1945 as British forces of 11th Armoured Division passed through the area in their drive north. The task of taking control of Camp No. 2 fell to 58th Anti-Aircraft Regiment and acting Captain W E Roach commanding G Troop of 174 LAA Battery. He and his men were escorted to No. 2 Camp by a Captain of the Hungarian Army whose troops were left behind by the retreating Wehrmacht to guard the prisoners.

"We had been prepared for much; but not for the scene which greeted us. Two pitch battles were taking place. The first in the square between the huts immediately in front of us, which was full of men fighting with sticks or any weapon they could pick up. Not knowing what was going on I ordered my jeep-driver to go straight at the melee. He did so slowly and I stood shouting and waving my revolver, followed by Lt. Pickard putting on a similar performance in his jeep and the six guns, the crews brandishing their Sten guns. The fight broke up, leaving a number of dead, injured on the ground, and,, taking care to avoid the bodies, we placed ourselves between the combatants. I made a short speech, saying that we were British troops, come to free them and that we would do our best for them, but that we would stand no nonsense and have no disorder. As I spoke in English I didn't suppose a word was understood, but our gestures seemed to put over our meaning and the groups slowly dispersed back towards their huts. Later we found out that it had been a Polish-Russian fight." (Lt. William E Roach, 58th Anti-Aircraft Royal Artillery: The First Four Days in Belsen)

Captain Roach's first task was to make contact with the SS administration and the camp commandant Franz Höessler. He found them, not surprisingly, barricaded in their barracks fearing for their lives.

"Having cleared the area I went in to meet the SS camp administration. There were about 30 of them as I remember. As they had been in fear of their lives they were glad to see me. It shortly appeared that their fears were not groundless. One or two, who had not succeeded in reaching shelter in time, were lying dead between the huts together with the bodies of several German prisoners.

This was an unexpected complication. In addition to

the SS guards there were two groups of Germans in the camp. One group were criminals who were serving their prison sentences in Belsen. Very serious offences as we found, such as manslaughter or robbery with violence. They acted as a sort of under-warder and were as hated as the SS themselves. The other group was made up of German political and Jewish prisoners who were no better off than the other inmates." (Lt. William E Roach, 58th Anti-Aircraft Royal Artillery: The First Four Days in Belsen)

The prisoners were very weak but overjoyed at being free. They came to stare at their liberators and for a short time they had forgotten the past horrors that had befallen them, even the Kapos were not given a thought. However, as liberation began to sink in, so did thoughts of revenge. Over the next day or two the Kapos were rounded up and killed by the prisoners.

In those couple of days it has been estimated that between 140 and 160 Kapos were stoned or violently killed in Camp No.2. "In 1953 Dr. Kurzke, the same SS-doctor who is also mentioned by Paul Trepman in his report, wrote a letter to the "Gemeindefreier Bezirk Lohheide", the local community, where he stated that shortly after the liberation of Camp II altogether 140-160 former Kapos were killed by other inmates." (Communication from the Gedenkstätte Bergen-Belsen) As for Kapo August, well he disappeared for a few days but was eventually discovered hiding in the cellar of one of the WB blocks by some Russian Prisoners.

"His two Russian captors would not let anyone lay a hand on their precious find. Instead, they led him into their barrack - No. 69 (MB 69). There, they politely asked him to strip. When he stood there stark naked, with thousands of eyes piercing his body, his face took on a waxen hue, and his hands began to shake. The foxy little eyes had become humble and pleading. That was the way we had wanted to see August, and the sight was balm to our eyes. One of the Russians ordered him to lie down on the floor. August obeyed without a word. Then, first the Russians and, after them, all others, began to pelt him with rocks and stones. No one tried to beat him, or kick him; they simply threw stones at him until the blood spurted from his nose and mouth. It was an act of primitive justice- Kapo August was stoned to death by men who had been sustained by one desire; to take revenge for their dead comrades and for their own shattered lives." (Paul Trepman: Among Men and Beasts)

The bodies of Kapo August and his fellow Kapos were taken from where they were slain and were interred in a mass grave dug in a quiet spot not far from the blocks of Camp No. 2. The cemetery is located behind MB 90 near to what is now the cricket ground. A wooden gate opens into a small piece of land surrounded by hedges, fir and silver birch trees. The grave itself is now covered with heather and various other plants of the area and only the three headstones give a clue as to what lies beneath. Such a peaceful scene makes it hard to believe that beneath the soil should lay the remains of those who all those years ago, wreaked so much terror on their fellow prisoners.

By April 1945 the Nazi concentration system was in complete chaos. The Russians advancing in the East had already over-run the massive extermination and slave labor complexes in Poland and with the allies advancing in the West the pressure was on the SS to evacuate prisoners into the German heartland. All this put pressure on the German Concentration Camps, who were already well over full capacity and Bergen-Belsen was no exception. In Bergen-Belsen the prisoners of the camp were suffering from overcrowding, starvation and disease. There was no more room in the original camp so the SS used part of the Belsen Panzer Training School (Hohne), just a couple of kilometers down the road, as an over-flow accommodation.

One such group of evacuating prisoners was those removed from the Sub-Camps of Ellrich and Harzungen, which was part of the Dora-Mittelbau Concentration Camp in the Harz Mountains. These prisoners were survivors of the larger camps in Poland and had been moved to Ellrich to work in the underground rocket manufacturing factories. By early April, they were moved on in the face of the advancing US forces. Prisoner **Paul Trepman** describes their harrowing journey to Bergen-Belsen.

"For six days our train, consisting of forty-some cars, dragged nearly 4,000 prisoners along a route which could normally be covered within seven hours. One hundred and thirty persons were crammed into each car, pressed together like sardines in a can and reeking like rotten garbage. One S.S. man and one Kapo were assigned to each car to keep these pigsties in order. A tiny window heavily barred, let in a miserly bit of fresh air. No one was allowed to get off the train at any of the stops, and there was no place for the prisoners to relieve themselves. If a passenger finally lost control of his bladder or bowels, the Nazi overseers would beat him till he bled and toss him from the moving train, and the S.S. man would fire a bullet after him to make sure he died." (Paul Trepman: Among Men and Beasts)

On the 10th April 1945, this train, like many others before, arrived at the Bergen railway sidings. The prisoners, only 1579 survived (Eberhard Kolb: Bergen-Belsen 1943 bis 1945), were marched from the train to the recently opened Camp No. 2 in the Belsen Panzer Training School (Hohne). Already in such poor condition, many prisoners did not make the short journey to the camp and the road became littered with the bodies of those who died of their condition or who were shot by their SS guards.

The SS Camp Administration had requisitioned six of

Paul Trepman after the liberation

the squares located in the southern part of the camp. By the time that the British liberated the camp on 15th April 1945 there were approximately 15,000 prisoners in Camp no.2.

Camp No.2 comprised of the following blocks:

MB67, MB68, MB69, MB70, WB18 for Russians & Poles

MB71, MB72, MB73, MB74, WB19 for Russians

MB75, MB76, MB77, MB78, WB20 for Poles

MB79, MB80, MB81, MB82, WB21 for Russians

MB83, MB84, MB85, MB86, WB22 for Jews, French & others

MB87, MB88, MB89, WB23 for Czechs, Germans and Gypsies

MB90, MB91 and WB24 allocated to Jews, French and Hospital

GB6 presumed to be occupied by SS Camp Administration staff.

(William E Roach OBE: "The First Four Days in Belsen")

Having survived the train journey and the march from the Bergen railway sidings, Paul Trepman and his fellow prisoners were in for a further shock when they arrived in the camp.

"We enter the camp and were herded into military barracks. There we found tens of thousands of earlier arrivals who, like ourselves, had been brought to Bergen-Belsen from other concentration camps and were now waiting to be assigned to their "permanent" barracks. From them, we learned that Kapo August had been appointed Camp Elder in charge of the entire area. We took the news as a bad omen. It could only mean, we felt, that we did not have long to live, because August had become the very symbol of death. True, the Allies were no longer far away, but we knew that the Germans were capable of mowing us all down even five minutes before our liberators could arrive." (Paul Trepman: Among Men and Beasts)

Kapo August was a cruel and violent man. Born in Berlin he was a habitual criminal who was always in and out of jail for his criminal activities before and after the Nazis came to power. He had been a concentration camp prisoner for years and was a "Green" which was the name given to those who wore the green triangle of a "Regular" criminal on their prison uniform. "Greens" were often used as Kapos, the name given to trustee prisoners who were more often than not more vicious and crueler than the SS camp guards. Kapo August had struck fear into his fellow prisoners from Dachau to

Memorials Foundation

narrowly escaped the attack by Palestinian terrorists. The exhibition at the Bergen-Belsen Memorial runs until end of December 2019, after which it will travel to another location.

The use of **M.B. 89** as a place of learning with a total of five historical buildings in the Lower Saxony barracks by the Bergen-Belsen Memorial opens up new perspectives for the Research and Documentation Department as well as the Education and Encounters Department. In both departments a new position was created that is dedicated specifically to the M.B. 89 learning site: For the Research and Documentation department, **Katja Seybold** is working on the history of the military training area Bergen and the Lower Saxony barracks, including the former DP camp. She is also responsible for any questions related to monument conservation of the memorial and barracks. **Sarah Ullrich** joined the Education and Encounters department and is working on new educational formats for the learning site M.B. 89.

M.B. 89 offers not only a new site of learning, but also serves as a meeting place for survivors of the concentration camp, their relatives, as well as for those born in the DP Camp Bergen-Belsen. The M.B. 89 building, which still displays the architectural features of the 1930s and 1940s, is an example of the type of building used to shelter survivors after liberation. In this way, it connects to the past through one's own experience.

Since late April 2019, numerous visitors have been guided through the building and the historical area. Among those who visited are survivors, former displaced persons, residents, and children or grandchildren of the former civilian employees at the barracks during National Socialism and the British occupation. Another important target group are the Dutch and German soldiers stationed in the Lower Saxony barracks.

The travelling exhibition "**Children in Bergen-Belsen Concentration Camp**" opened in April 2019 at the Historical and Ethnological Museum St. Gallen (Switzerland). The programme accompanying the exhibition in St. Gallen was developed and realised by **Diana Gring** in cooperation with the St. Gallen Museum. Between April and September 2019, the museum hosted a thematic introductory lecture, conversations with contemporary eyewitnesses, a lecture on the psychological trauma of children survivors, and the closing event was a round table discussion on the culture of remembrance. It was particularly pleasing to see the great public interest in the exhibition and the accompanying programme. The Historical Museum St. Gallen enjoyed a record number of visitors and all events were well attended. In October 2019, the exhibition moved to Schengen-Lyzeum in Perl near the Luxemburg border. A programme to accompany the exhibition was also developed for Schengen-Lyzeum. In April 2020, the exhibition can be seen at the Museum Lüneburg.

The memorial's employees are working diligently on the preparations to mark the 75th anniversary of liberation of Bergen-Belsen in the coming year. The commemorative year begins on January 27 with various events in Lower

Presentation of the exhibition "**Children in Bergen-Belsen**," April 2019. (Diana Gring)

Saxony. It is a great honour for the foundation that our advisory board's chairman, **Shraga Milstein**, will deliver the main address for International Holocaust Remembrance Day at the United Nations in New York on January 27, 2020. We regard this as a tribute to survivors and victims of the Bergen-Belsen concentration camp and would like to extend our warm congratulations to Shraga Milstein for this distinction!

The formal commemorative events for the **75th anniversary of the liberation of the Bergen-Belsen concentration camp** will begin on April 15, 2020 with the opening of the exhibition "**Liberated. And then?**" at the Parliament of Lower Saxony. I am developing the exhibition together with my students from the University of Hanover. It addresses the different paths survivors took after liberation: such as returning home, life in a DP camp, or emigration to another country, e.g. to Palestine and then Israel.

Around 300 guests from abroad are expected to attend the events – they will be personally guided through a multi-day programme at the memorial. Among the guests will be 70 survivors and 50 other attendees who were born in the DP camp. The World Jewish Congress (WJC) will cover the travel expenses of the latter group.

Here is a short introduction to the programme: On the evening of April 15, 2020, the guests will be welcomed to Celle by the city and the foundation. Visits to the Bergen-Belsen Memorial, Wolfenbüttel and Mittelbau-Dora or city tours of Hanover are planned for April 16. On the same day, commemorative events will take place in Fahrleben and Tröbitz, as well as a Shabbat service in the Hanover synagogue that same evening.

On April 19, 2020, the main commemoration of the State of Lower Saxony, the Regional Association of Jewish Communities, and the Bergen-Belsen Memorial will take place in various locations, such as the POW cemetery, at the memorial as well as at the barracks (Zelttheaterfriedhof and perhaps also the Round House). The final programme is still being developed. What is certain now is that the event will be broadcasted on German television. Once the programme is finalised, it will be posted in due time on the liberation1945.de website.

Report on the Recent Work of the Lower Saxony

Jens-Christian Wagner

Director, Niedersachsen Memorials Foundation

Without a doubt, the most important event for the foundation in recent months was the opening of the new documentation centre at the **Wolfenbüttel Prison Memorial**. After seven years of preparation and intensive research efforts, the new building and exhibition were presented to the public on November 17, 2019 with 400 guests in attendance from across Europe.

A new opening through the historical prison wall leads into

Opening of the new documentation centre at the Wolfenbüttel Memorial, November 17, 2019. (Helge Krückeberg)

the newly built documentation centre at the Wolfenbüttel Prison Memorial. Although the new addition of the museum is physically situated inside the Wolfenbüttel prison, it is nevertheless accessible to the public. This is a real milestone in the development of the museum, whose historic spaces are located inside the prison's security area. For this reason, only pre-registered groups can visit the centre in the future.

The main focus of the new addition is the exhibition **"The Law, Crimes, Consequences. The Wolfenbüttel Prison during National Socialism."** Hundreds of documents, photographs, and objects are exhibited in a space of 400 square metres. The items displayed were meticulously collected by historians at the memorial from around the world and provide a comprehensive glimpse into the history of the legal and penal system in National Socialism, as well as the Nazi legacy in the Federal Republic of Germany. Multimedia stations and modern digital aids, such as augmented reality apps, offer visitors the possibility to explore the past independently.

Based on a multitude of sources, many of them presented here for the first time ever, the exhibition depicts the interconnectedness between the justice and penal systems and the National Socialist system of terror and persecution. Between 1937 and 1945, the Wolfenbüttel prison was one of the main sites of capital punishment in northern Germany. More than 500 people from different countries in Europe, including many resistance fighters, were executed by guillotine. A further 500 inmates

died as a consequence of hunger and malnourishment, disease, and forced labour. Those directly responsible were state prosecutors, judges, and prison officials. Their biographies are presented in the exhibit as well as ego-documents of their victims.

The exhibition focuses mainly on the Nazi period, however, it is not presented in isolation. The historical periods before and after are also depicted, such as the Weimar Republic's penal system or the liberation by the Americans in April 1945 and the use of the prison by the British occupation forces, who continued to apply the death penalty in Wolfenbüttel. The exhibition takes a broader look at continuities and discontinuities in the early years of the Federal Republic of Germany. The primary focus here is on the continuity of personnel in the judicial and prison system as well as the persecution of communists, gay men, and "preventive detainees." The topics are presented for the first time in a memorial's exhibition on the Nazi justice system.

A section on the culture of remembrance concludes the exhibition, in particular the history of the memorial itself, which was founded in 1990 thanks to civic engagement and the efforts of former inmates. Moreover, an entire section is dedicated to the family members of the people who were imprisoned or executed in Wolfenbüttel during the Nazi period.

Bergen-Belsen Memorial

On September 5, the anniversary of the attack on the Israeli Olympic team in 1972 in Munich, the travelling exhibition **"Life Lines. Persecution and survival as reflected in the Shaul Ladany collection"** opened in the Forum, Bergen-Belsen Memorial. In addition to Shaul Ladany, the envoy from the Israeli Embassy, representatives from the German Federal Foreign Office and the German Olympic Sports Confederation were also present at the exceptionally well-attended opening. As a child, Shaul Ladany made it safely to Switzerland via Bergen-Belsen concentration camp as part of the so-called Kasztner Train. Later he was a member of the 1972 Israeli Olympic team as a race walker and

On November 1, 2019, the Vice-President of the German Bundestag Claudia Roth visited the Memorial. (Martin Bein)

הקונצרטו לפסנתר מספר 21 מאת מוצרט

לאריאל הירשפלד

על קירות העץ של צריף בברגן בלזן
חרטה גברת פאני את התוים
מהקונצרטו לפסנתר מספר 21
כאלו היו
אותיות במכתב ההתאבדות של העולם.
היא הייתה בסוּחָה שאחרי המלחמה
לא ישאר דבר
ואלה שיבואו מכוכב שלא חרב
לפאטא את הגויות מעל האדמה
יראו, שביקום הזה היה
לפחות גאון אחד.

רוני סומק

תיעוד נדיר מתפילות הימים הנוראים בשואה

תמונות מארכיון בית לוחמי הגטאות שופכות אור על הדבקות האדירה של יהודי אירופה במסורת תחת איום הנאצים.

חגי תשרי, ובראשם עשרת הימים הנוראים, מביאים עימם תפילות ומשאלות לשנה טובה ולכך שיכלו קללות השנה החולפת. לציון 80 שנה לפרוץ מלחמת העולם השנייה ושואת היהודים, התחקינו אחר המסמכים שתיעדו את הרגעים שבהם התפילה לחתימה טובה בספר החיים קיבלה משמעות מוחשית, קיומית ומצמררת מתמיד.

בחדש ספטמבר 2019 העלה מוזיאון בית לוחמי הגטאות תערוכת צילומים, ציורים, רישומים ומסמכים, השופכים אור על האופן שבו ציינו היהודים את חגי תשרי בגטאות ובמחנות העבודה וההשמדה. למרות התופת שעברו, סיכנו את עצמם רבים מהם כדי למצוא מעט נחמה ותקווה דווקא בימים המכונים "הנוראים".

"אופן קיום מצוות חגי תשרי השתנה ממקום למקום: בין אם זה בגטו, בין אם זה במסתור, בין אם זה במחנה ובין אם זה אפילו מייד אחרי המלחמה", מסבירה **ענת ברטמן-אלהלל**, מנהלת ארכיון בית לוחמי הגטאות. "אבל מה שמאוד בולט זה הרצון, הצורך להמשיך ולקיים מצוות, לדבוק במסורת בתנאים שהם בלתי אפשריים. בשבילנו זה מובן מאליו, אבל המשמעות עבורם הייתה לדבוק בעולם הישן, בעולם השפוי שהם הכירו לפני שהתהפכו היוצרות".

מנדל גרוסמן, שנספה בסוף המלחמה, סיכן את חייו כאשר תיעד באלפי צילומים את הזוועות בגטו לודז' בכל שנות קיומו, למען הדורות הבאים. הנאצים אסרו על היהודים לצלם בגטו,

אולם גרוסמן ניצל את האישור שקיבל להחזיק מצלמה וחומרי צילום במסגרת עבודתו במחלקת הסטטיסטיקה של הגטו. כך הצליח לתעד גברים ונשים מתפללים יחדיו ביום כיפור בחצר בית כנסת בגטו.

בשונה מהגטאות, במחנות ציינו החגים בהסתר ותוך סכנת חיים ממשית. מציאות זו נחשפת בתיעוד נדיר של נוסח תפילת "כל דריו", שנכתבה על דף נייר ביידיש **במחנה הריכוז ברגן-בלזן**.

"כל הרכוש נגזל מהם במחנות, וספרי קודש הם בוודאי לא הורשו להחזיק. כל מה שהם החזיקו היה בהסתר וסיכן אותם. התפילה הזאת נכתבה מתוך הזיכרון. מי שכותב תפילה כזאת במחנה יודע שהוא מסכן באופן ממשי את חייו", ממשיכה ברטמן-אלהלל להסביר. "היה צריך אומץ ותעצומות-נפש בלתי נתפסות כדי לעשות דבר כזה. זה מעיד דווקא על הרצון לדבוק בחיים שהתפילה היא חלק מהם".

באפריל 1945 שוחרר מחנה ברגן-בלזן ועד סוף 1945 הובסו הנאצים בכל אירופה. בכרלין תועדה תקיעת השופר הראשונה לאחר תבוסתם, ובמחנות הריכוז תועדו רגעים מרגשים של מפגש בין קצינים יהודים בצבאות הברית לבין ניצולי השואה.

עדי חשמונאי, "ישראל היום" 28.9.2019

